

ЗМІСТ

СВіП в Україні

Євген Захаров.

Кримінальні переслідування, що порушують свободу вираження поглядів3

СВіП у світі

Рішення у справі «Жданок проти Латвії»5

СВІП в Україні

Євген Захаров

КРИМІНАЛЬНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ, ЩО ПОРУШУЮТЬ СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

29 лютого 2012 року пізно ввечері міліція затримала в Херсоні двох п'ятикурсників Херсонського національного технічного університету (ХНТУ) Андрія Пушного та Артема Бардачева, які розклеювали листівки із зображенням президента Віктора Януковича і таким текстом без жодних знаків пунктуації: «Широка страна моя родная // Много в ней лесов полей и рек // Я другой такой страны не знаю // Президент которой бывший зек». Вони встигли наклеїти тільки одну листівку, як міліцейський патруль, прочитавши її, затримав студентів. У хлопців вилучили мобільні телефони. Їх допитували у Дніпровському районному відділенні міліції до четвертої ранку шість людей, які назвалися працівниками СБУ. Хлопців питали, на кого вони працюють, і скільки їм заплатили.

Але студенти скачали листівку з сайту «Фронта змін» та роздрукували декілька примірників на власному принтері. Міліція порушила кримінальну справу за ч. 2 статті 296 КК України (групове хуліганство, санкція — до 4 років позбавлення волі), запобіжний захід — підписка про невиїзд. Ректор ХНТУ сказав, що хлопці нормально вчаться і взагалі характеризуються позитивно, але якщо вони будуть засуджені навіть умовно — їх відрахують, бо «нам інженери із судимістю не потрібні». Внаслідок бурхливої суспільної реакції справу закрили, але така реакція правоохоронців є симптоматичною.

Нещодавно було порушено декілька кримінальних справ в різних регіонах країни за тією ж статтею КК за облиття фарбою білбордів із зображенням президента.

У 2011 році було ще декілька кримінальних справ з обвинуваченням у хуліганстві. В Запоріжжі Був засуджений до двох років з відстрочкою вироку місцевий свободівець Юрій Гудименко,

який пофарбував пам'ятник Феліксу Держинському. Дев'ятьох членів «Триzubу» обвинувачували в хуліганстві за відпиляння голови бюсту Йосифа Сталіна 28 грудня 2010 року біля офісу Запорізького обкому компартії України. Гудименко і триzubівці провели декілька місяців в Запорізькому СІЗО. При передачі справи до суду прокуратура перекваліфікувала обвинувачення на умисне знищення майна, що належало комуністам.

29 березня 2011 року в Києві була заарештована 20-річна студентка Ганна Сінькова. Їй пред'явили обвинувачення за статтю 297 КК («наруга над могилою») за те, що вона разом з іншими дівчатами засмажила яечню на Вічному вогні у Парку слави. Дівчина таким чином бажала висловити протест проти безглузлого, на її думку, спалення газу на підтримання тоталітарної радянської символіки замість того, щоб витратити ці кошти на ще живих ветеранів. Печерський районний суд відправив Ганну на час слідства у СІЗО, де вона була декілька місяців. На знак її підтримки троє хлопців розіграли підсмаження яечні на Вічному вогні.

Легко уявити собі людей, які сприймуть цей вчинок, як особисту образу, оскільки пам'ять про загиблих в Другу світову війну є для них святою. Як мінімум, молоді люди страждають на поганий смак. Але чи є адекватною і пропорційною реакція держави — кримінальне переслідування і позбавлення волі — у відповідь на такий шокуючий спосіб вираження своїх поглядів? Наскільки коректно вважати Вічний вогонь могилою? Скільки ми знаємо випадків, коли будують дороги на кістках, не звертаючи уваги на те, що вони йдуть через кладовища, хіба це не наруга над могилою? Знову вибіркоче кримінальне переслідування...

28 березня 2013 року Апеляційний суд Сумської області розглядав апеляційну скаргу Володимира Никоненка на вирок, винесений 14 січня Зарічним районним судом міста Суми — один рік обмеження волі за ч. 2 статті 296 Кримінального кодексу (КК) України (хуліганство).

Саме так районний суд кваліфікував дії Никоненка, який разом з Ігорем Ганненком вночі 8 червня 2011 року розмалювали стіни споруд в Сумах на стадіоні «Ювілейний» та декількох вулицях. Никоненко за допомогою заздалегідь виготовленого трафарету малював чорним кольором обличчя людини, а Ганненко ставив крапку

червоного кольору на чолі. Никоненко в судовому процесі назвав цю крапку кришнаїтською цяточкою, але суд вирішив, що це імітація сліду від кулі. Суд назвав нанесені зображення «образливими» та «непристойними». Зауважимо, що ані під час слідства, ані під час суду жодна людина не намагалася з'ясувати, чиє обличчя зображене на трафареті і, відповідно, на малюнках, хоча це обличчя вочевидь схоже на обличчя Президента України. Ігор Ганненко отримав покарання 1 рік та 8 місяців позбавлення волі так само за ч. 2 статті 296 КК, але апеляційну скаргу не подавав.

В апеляційній скарзі Никоненка стверджувалося, що його дії неправильно кваліфіковані судом як хуліганські, оскільки відбувались у нічний час, у відсутність будь-яких осіб, не супроводжувались вигуками та нецензурною лайкою. Усе це виключає ознаку хуліганства — «грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом». Жодна фізична чи юридична особа не заявила про те, що відносно них був вчинений злочин, у справі відсутні потерпілі та відсутні будь-які шкідливі наслідки. Все м. Суми розмальоване різного роду графіті, в тому числі і нецензурного характеру, але це нікого не обходить та не переслідується в кримінальному чи адміністративному порядку. Тому вирок відносно Никоненка В. В. необхідно змінити та закрити відносно нього справу за вчинення хуліганства. Дії Никоненка носили характер дрібного правопорушення.

Прокуратура подала зустрічну апеляційну скаргу на вирок, в якій вимагала більш жорсткого покарання для Никоненка — 1 рік позбавлення волі, Ганненка — 2 роки позбавлення волі.

Апеляційний суд не задовольнив обидві апеляційні скарги та залишив у силі вирок суду першої інстанції. Питання, хто зображений на малюнку, так само не розглядалося. Вирок набув законної сили. Никоненко має намір подати касаційну скаргу.

Доречно згадати, що суд першої інстанції розглядав й інші епізоди за участі Ганненка, у яких Никоненко не брав участі і взагалі, за його словами, не знав.

У грудні 2010 року Ганненко та ще двоє молодиків обкидали поліетиленовими пакетами з фарбою світло-коричневого кольору фасад будівлі Сумського благодійного єврейського центру «Хесед Хаїм». У квітні 2011 року вони ж кинули у фасад цієї ж будівлі скляні цоколі з чорною фарбою. 29 серпня 2011 року Ганненко з другом

написали HOME! і поруч намалювали свастику на гуртожитку для іноземних студентів. Після того вони розбили вікно, підпалили димову шашку і кинули її до кімнати гуртожитку, де знаходилися три студентки з Нігерії. Розпочалася пожежа, згоріли меблі, ліжка та інше майно Сумського університету, особисті речі та кошти студенток. Ідучи додому, Ганненко малював надписи на асфальті та стінах споруд — «ЧУРКИ ДОМОЙ, NS-WP.WS», «BLACK SHIT GO HOME NS-WP.WS».

Двоє посправників Ганненка отримали 2 роки позбавлення волі за ч. 2 та ч. 4 статті 296 КК. Оскільки вони знаходилися під вартою в СІЗО під час слідства та суду, вони вже мають у вересні цього року вийти на свободу. Ганненко був на підписці про невиїзд, суд врахував, що на час скоєння злочину він ще був неповнолітнім. Зауважимо, що покарання могло бути значно суворішим, якби слідство і суд розглядали їхні злочини за статтею 161 КК України як скоєні на ґрунті ненависті.

Дії обвинувачених у херсонській, запорізьких та київських справах та справі Никоненка були ні чим іншим, як вираженням своїх поглядів. Цікаво провести паралель цих форм вираження поглядів із значно більш зухвалою формою — спаленням державного прапора на знак протесту проти політики держави. Відповідно до статті 65 Конституції України шанування її державних символів є обов'язком громадян України, а стаття 338 КК карає за публічну наругу над державними символами України або іноземної держави. Інша ситуація в США, де стандарти свободи вираження поглядів значно вищі.

Практика спалення державного прапора отримала поширення в США в період масових протестів проти спалення державного прапора або наругу над ним як кримінальний злочин. Після застосування цих законів справа дійшла до Верховного суду США. У 1989 році Верховний суд США у своєму рішенні у справі «Техас поправкою до Конституції США, і отже, всі закони, що забороняють подібні дії, неконституційні. Президент США Джордж Буш, який відстоював протилежний погляд, поставив перед конгресом питання про прийняття спеціального федерального закону, який встановлює кримінальну відповідальність за наругу над прапором. Закон був ухвалений. Проте Верховний суд США одразу визнав його антиконституційним, оскільки закон порушував право американців виражати свої погляди.

Ми також можемо скористатися європейськими механізмами захисту прав людини: свободу

вираження поглядів захищає стаття 10 Європейської конвенції. Дії обвинувачених у хуліганстві та порузі над могилою підпадають під захист цієї статті. А дії агентів держави у відповідь є втручанням у здійснення права на свободу вираження поглядів і, у відповідності зі статтею 10, це втручання має бути пропорційним, заснованим на законі і необхідним у демократичному суспільстві.

У перелічених справах пропорційність втручання та необхідність у демократичному суспільстві є вочевидь недотриманими, а законність втручання держави є сумнівною.

Коли Йосифа Бродського спитали про його уявлення про ідеальну державу, він відповів:

насамперед має бути абсолютна, без будь-яких обмежень, свобода слова. По-друге, зображення перших осіб держави — не більше, ніж на грошах.

Солідаризуючись з великим поетом, додамо, що, якщо керівники держави погоджуються на те, що їх обличчя вміщують усюди крупним планом, то вони мають бути готові до таких ексцесів з боку тих, хто незадоволений їхніми діями (а люди, незадоволені діями влади, будуть завжди). І це значно краще, коли люди висловлюють своє невдоволення в такий, а не якийсь інший спосіб.

СВІП у світі

COUR EUROPEENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

РІШЕННЯ У СПРАВІ «ЖДАНОК ПРОТИ ЛАТВІЇ»

ВЕЛИКА ПАЛАТА

(Заява № 58278/00)

Рішення

СТРАСБУРГ

16 березня 2006 року

Це рішення стане остаточним за умов, викладених у Статті 44 §2 Конвенції. Може піддаватися редакторській правці.

У справі «*Жданок проти Латвії*»

Європейський суд з прав людини, засідаючи Палатою у складі суддів:

пан Л. Вільдхабер (L. Wildhaber), *голова*,
пан Х. Л. Розакіс (C. L. Rozakis),
пан Ж.-П. Коста (J.-P. Costa),
сера Н. Братца (N. Bratza),
пан Б. М. Жупанчіч (B. M. Župančič),

пан Л. Лукаїдес (L. Loucaides),
пан Р. Тюрмен (R. Turmen),
пан Й. Касадеваль (J. Casadevall),
пан А. Б. Бака (A. B. Baka),
пан Р. Марусте (R. Maruste),
пан Х. Боррего Боррего (J. Borrego Borrego),
пані Е. Фура-Сандстрем (E. Fura-Sandstrom),
пані А. Гюлумян (A. Gulumian),
пані Л. Мійовіч (L. Mijovic),
пан Д. Шпільманн (D. Spielmann),
пані Р. Ягер (R. Jaeger),

та пані Й. Брієде (J. Briede), судді *ad hoc*, а також за участю пана Т. Л. Ерлі (T. L. Early), *заступника секретаря Палати*, засідаючи за закритими дверима 1 червня 2005 і 15 лютого 2006 р., виніс на останньому засіданні наступну Постанову.

ПРОЦЕДУРА

1. Справу порушено за заявою (№ 58278/00), що подана 20 січня 2000 року до Європейського суду з прав людини проти Латвійської Республіки громадянкою Латвії Тетяною Жданок (Tatjana Zdanoka) (далі — заявник) відповідно до статті 34 Європейської конвенції з захисту прав людини та основних свобод.

2. Інтереси заявника в Європейському суді представляв У. Баурінг (W. Bowring), адвокат з Колчестера (Colchester), Сполучене Королівство. Влада Латвії в Європейському суді була представлена Уповноваженим Латвії при Євро-

пейському суді з прав людини І. Рейні (I. Reine), Міністерство закордонних справ Латвії.

3. Заявник, зокрема, стверджувала, що відсутність права бути обраною до парламенту Латвії, а також до муніципальної ради порушує її права, гарантовані статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції та статтями 10 і 11 Конвенції.

4. Скарга була передана на розгляд до Другої секції Європейського суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду).

5. 1 листопада 2001 року Європейський суд змінив склад своїх Секцій (пункт 1 правила 25 Регламенту). Ця скарга була передана для розгляду у Першу секцію, склад якої також був змінений (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Відповідно до пункту 1 правила 26 Регламенту для розгляду справи була сформована Палата (пункт 1 статті 27 Конвенції).

6. Рішенням від 6 березня 2003 року Палата визнала заяву частково прийнятною для розгляду по суті.

7. 17 червня 2004 року Палата Першої секції у складі Х. Л. Розакіса, Голови Палати, П. Лоренцена, Дж. Бонелло, Ф. Тюлькенс, Е. Левітса, А. Ковлера і В. Загребельської, суддів, а також С. Нільсена, Секретаря секції, винесла Постанову по суті справи, в якій п'ятьма голосами проти двох дійшла висновку про те, що мало місце порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції і статті 11 Конвенції, і ухвалила, що немає необхідності розглядати окремо частину скарги заявника за статтею 10 Конвенції. Палата також постановила п'ятьма голосами проти двох присудити заявнику суму в розмірі 2236,50 латвійських лат як компенсацію матеріальної шкоди, 10 000 євро як компенсацію моральної шкоди, а також 10 000 євро як компенсацію судових витрат та збитків. До Постанови додавалися особливі думки суддів Дж. Бонелло і Е. Левітса.

8. 17 вересня 2004 року відповідно до статті 43 Конвенції влада Латвії звернулася до Європейського суду з проханням про направлення справи на розгляд Великої палати Європейського суду. 10 листопада 2004 колегія Великої палати задовольнила це звернення влади Латвії.

9. Склад Великої палати було визначено відповідно до положень пунктів 2 і 3 статті 27 Конвенції та правила 24 Регламенту Суду.

10. 1 червня 2005 року в Палаці прав людини у м. Страсбурзі відбулося відкрите слухання справи (пункт 3 правила 59 Регламенту Суду).

До Європейського суду з'явилися:

а) від влади Латвії:

І. Рейні (I. Reine), Уповноважений Латвії при Європейському суді з прав людини,

Е. Плаксін (E. Plaksins), радник,

б) від заявника:

У. Баурінг (W. Bowring), адвокат, радник.

Європейський суд заслухав звернення У. Баурінг та І. Рейні.

ФАКТИ

I. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

11. Заявник — 1950 року народження, громадянка Латвії, проживає в м. Ризі. В даний час вона є депутатом Європейського парламенту.

А. Історичний контекст і походження справи

I. Пакт Молотова-Ріббентропа і радянський період

12. 23 серпня 1939 року міністри закордонних справ Німеччини та Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) підписали Пакт про ненапад (Пакт Молотова-Ріббентропа). Пакт містив у собі Додатковий секретний протокол, схвалений 23 серпня 1939 року і змінений 28 вересня 1939 року, відповідно до якого Німеччина і СРСР домовилися визначити на мапі свої «сфери впливу», відповідні майбутній «територіальній і політичній перебудові» територій країн Центральної та Східної Європи, які в той час були незалежними, в тому числі трьох прибалтійських країн — Литви, Латвії та Естонії. Після вторгнення Німеччини в Польщу 1 вересня 1939 р. і початку Другої світової війни СРСР почав чинити значний тиск на уряди Прибалтійських держав з метою здійснення контролю над цими країнами відповідно до Пакту Молотова-Ріббентропа і додатковим протоколом до нього.

13. Після ультиматуму, який СРСР оголосив з метою вирішення дислокації необмеженої кількості Радянських військ на території Прибалтійських держав, 16 і 17 червня 1940 року Червона армія окупувала Латвію і дві інші незалежні прибалтійські держави. Латвійський уряд було повалено, і було сформовано новий уряд під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) — єдиної партії, що існувала в цій державі. З 21 липня по 3 серпня 1940 року

СРСР завершив анексію Латвії, яка стала частиною СРСР і стала називатися Латвійська Радянська Соціалістична Республіка (ЛРСР).

14. Заявник народилася в м. Ризі в російськомовній родині. У 1971 році вона була студенткою Латвійського державного університету в м. Ризі, вона вступила в члени Комуністичної партії Латвії (КП Латвії), яка по суті була регіональним відділенням КПРС. З 1972 по 1990 рік заявник працювала в якості прес-секретаря Латвійського державного університету. Весь цей час вона була членом КП Латвії.

15. До кінця 80-х років в Латвії, як і в багатьох інших країнах Східної Європи, виник потужний громадський рух, спрямований на демократизацію політичного життя. У зв'язку з розвитком свободи вираження думок на території СРСР в Латвії — як і в інших Прибалтійських державах — формувалися масові політичні рухи, які засуджували анексію країни, стверджували про необхідність створення нового суспільства, заснованого, зокрема, на латвійських самобутності і цінностях, і підкреслювали необхідність відновлення незалежності Латвійської держави.

16. У березні 1990 року в Латвії пройшли перші за радянського режиму незалежні вибори. Заявник була обрана членом Верховної Ради (Augstaka Padome) Латвійської РСР у якості депутата від округу Плавнієкі (Plavnieki) м. Риги. Вона зареєструвалася в місцевому осередку КП Латвії. У квітні 1990 року цей осередок делегував її на XXV з'їзд КП Латвії, де вона була обрана членом Центральної контрольно-ревізійної комісії КП Латвії. Згідно з копіями протоколів цієї Комісії заявник брала участь у роботі підкомісії, яка займається перевіркою виконання рішень і програмних документів КП Латвії.

17. На тому ж з'їзді група депутатів висловила свою незгоду із загальною політикою КП Латвії, яка зберігала вірність Радянському Союзу і КПРС. На думку депутатів, КП Латвії виступала проти демократизації суспільного життя і боролася за збереження статус-кво (status quo) радянського режиму. Ці депутати відкрито заявили про свій вихід зі складу КП Латвії і створили нову партію «Партія незалежних комуністів Латвії», яка негайно заявила про свою підтримку незалежності Латвії і встановленню багатопартійної політичної системи. Заявник не приєдналася до інакомислячих делегатів і залишилася у лавах КП Латвії.

2. Декларація про незалежність Латвії

18. 4 травня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки, яка проголошує незаконним і недійсним приєднання Латвії до СРСР і повертає законної сили основоположним положенням Конституції Латвії (Satversme) 1922 року. Однак у пункті 5 цієї Декларації встановлювався перехідний період для поступового відновлення дійсного суверенітету держави та поступового розриву всіх структурних зв'язків з СРСР. На цей період залишалися діючими різні положення Конституції Латвійської РСР. Спеціальної урядової комісії було доручено провести переговори з Радянським Союзом на основі Мирного договору між Росією і Латвією від 11 серпня 1920 р.

Вищезазначена Декларація була прийнята 139 голосами з 201 загальної кількості депутатів і один утримався. 57 депутатів парламентської групи «Рівноправність» (Lidztiesība), по суті є групою КП Латвії, до якої входила заявник, не брали участь у голосуванні. Того ж дня, 4 травня 1990 р., Центральний Комітет КП Латвії прийняв резолюцію, що різко критикує цю Декларацію і містить прохання про втручання до президента Радянського Союзу.

19. 7 травня 1990 р. Верховна Рада сформувала уряд незалежної Латвійської Республіки.

3. Події, що відбулися в січні і березні 1991 року

20. Увечері 12 січня 1991 р. радянська армія почала військову операцію проти сусідньої з Латвією Литви, уряд якої було сформовано таким же чином, що й латвійський. Радянські війська заблокували телевізійну вежу у м. Вільнюсі та центр державного литовського телебачення і намагалися також захопити будівлю парламенту Литви та інших органів державної влади. Громадяни Литви збиралися, щоб захистити установи нової незалежної Литви. Під час конфлікту з радянськими військами 13 жителів Литви було вбито і кілька людей поранені.

21. У сторін виникли розбіжності з питання про те, хто несе відповідальність за вбитих під час подій 12 і 13 січня 1991 р. в м. Вільнюсі. На думку влади Латвії, комуністична партія СРСР несе пряму відповідальність за ці смерті в зв'язку з тим, що вона здійснювала повний і ефективний контроль над радянськими збройними силами. Заявник заперечувала проти такого викладу

фактів владою. На її думку, напад радянської армії на уряд і народ Литви не є встановленим фактом; з цього приводу вона представила копію статті російської газети, в якій говориться, що самі прихильники незалежності стріляли в натовп з метою дискредитувати радянську армію.

22. В цей же час в Латвії була також зроблена спроба державного заколоту. 13 січня 1991 р. Пленум Центрального Комітету КП Латвії зажадав відставки латвійського уряду, розпуску Верховної Ради і наділення всією повнотою влади Комітету народного порятунку Латвії (Vislatvijas Sabiedriskas glabsanas komiteja), створеного в той же день декількома організаціями, включаючи КП Латвії. 15 січня 1991 р. цей комітет оголосив Верховну Раду та уряд такими, що позбавлені відповідних повноважень і оголосив про захоплення всієї повноти влади. Під час збройних зіткнень в м. Ризі п'ять осіб було вбито і 34 поранено; проте спроба державного заколоту провалилася.

23. На думку влади Латвії, цілком очевидно, що спроба державного заколоту в Латвії була здійснена КП Латвії в світлі подій, що відбулися в м. Вільнюсі, в надії на те, що радянські війська також увійдуть у м. Ригу для того, щоб підтримати прорадянський державний заколот. Заявник стверджувала, що в цей же час в Латвії пройшли народні демонстрації проти підвищення цін на продукти харчування, оголошеного урядом; таким чином, на її думку, ці демонстрації послужили основною причиною подій, що відбулися в січні 1991 року. Нарешті, заявник вважала, що у своїх заявах, зроблених, відповідно, 13 і 15 січня 1991 р., Пленум Центрального Комітету КП Латвії та Комітет народного порятунку не обмежилися вимогою або проголошенням відставки латвійської влади, а й оголосили про проведення дострокових виборів у Верховну Раду.

24. 3 березня 1991 р. на території Латвії було проведено голосування. Виборці повинні були відповісти на наступне питання: «голосуєте ви за демократичну і політично незалежну Латвійську Республіку?». Відповідно до даних, представленими владою Латвії, в голосуванні взяли участь 87,5% всіх постійно проживаючих у країні, внесених до списків виборців; 73,6% з них відповіли на поставлене запитання «так». За заявою влади Латвії, це був дійсно національний референдум, який з'явився підтвердженням підтримки значної частини населення Латвії ідеї незалежності країни. Заявник же стверджувала, що мова йде про просте консультативне голосування, і оскаржувала

відсоткову частину тих, хто брав участь у голосуванні і, отже, легітимність самого голосування.

4. Події, що відбулися в серпні та вересні 1991 року

25. 19 серпня 1991 р. відбулася спроба державного заколоту в м. Москві. Самопроголошений орган «Державний комітет з надзвичайного стану» оголосив Президента СРСР М. Горбачова таким, що склав свої повноваження, виступив як єдиний орган влади і оголосив надзвичайний стан «в деяких регіонах СРСР».

26. Того ж дня, 19 серпня 1991 р., Центральний комітет і Ризький міський комітет КП Латвії заявили про свою підтримку «Державному комітету з надзвичайного стану» і утворили «оперативну групу» зі сприяння. За твердженням влади Латвії, 20 серпня 1991 р. КП Латвії, парламентська група «Рівноправність» і деякі інші організації підписали і розповсюдили відозву «Шановні мешканці Латвії!» (Godajamie Latvijas iedzivotaji!), закликаючи народ підкоритися вимогам надзвичайного стану і не виступати проти заходів, вжитих в м. Москві «Державним комітетом з надзвичайного стану». На думку заявника, причетність КП Латвії до всіх цих подій не доведена; зокрема, депутати групи «Рівноправність» брали участь у парламентських дебатах протягом двох наступних днів і не знали про появу подібного призову.

27. Цей державний заколот також зазнав поразки. 21 серпня 1991 р. Верховною Радою Латвії ухвалено Конституційний закон про державний статус Латвійської Республіки і проголошено повну і негайну незалежність країни. Пункт 5 Декларації від 4 травня 1990 про перехідний період був скасований.

28. Рішенням від 23 серпня 1991 р. Верховна Рада оголосила КП Латвії антиконституційною. Наступного дня діяльність партії була припинена, і міністру юстиції Латвії було доручено «провести слідство про незаконну діяльність КП Латвії та подати пропозиції... про можливість дозволити їй продовжувати свою діяльність у майбутньому». На підставі пропозицій, поданих міністром юстиції Латвії 10 вересня 1991 р., Верховна Рада прийняв рішення про припинення діяльності партії.

29. Тим часом, 22 серпня 1991 р. Верховна Рада створила парламентську комісію з розслідування участі депутатів групи «Рівноправність» в державному заколоті. На підставі підсумково-

го звіту цієї комісії 9 липня 1992 Верховна Рада позбавила 15 депутатів їх мандатів; заявника серед них не було.

5. Подальший розвиток подій щодо заявника

30. У лютому 1993 року заявник стала головою «Руху за соціальну справедливість і рівноправ'я в Латвії» (Kustība par socialo taisnigumu un līdztiesību Latvijā), який пізніше трансформувався в політичну партію «Рівноправність» (Līdztiesība).

31. 5 і 6 червня 1993 р. відповідно до відновленої Конституції Латвії 1922 р. були проведені парламентські вибори. Вперше після відновлення незалежності Латвії її громадяни обирали парламент (Сейм) (Saeima), який замінив Верховну Раду Республіки. Це відбувалося в той момент, коли термін депутатського мандата заявника закінчився. Через відмову латвійської влади внести заявника до реєстру тих, хто постійно проживає на території Латвії як громадянки Латвії, вона не змогла брати участь у цих виборах, а також у наступних парламентських виборах, що проходили в 1995 році, і в муніципальних виборах, що проходили в 1994 році. Після того, як заявник подала скаргу в січні 1996 року, суди визнали її право на латвійське громадянство, оскільки серед її родичів було особи, які мали латвійське громадянство до 1940 року. Вони наказали виборчим органам зареєструвати її як громадянку Латвії та видати відповідні документи.

6. Кримінальний розгляд стосовно двох колишніх керівників КП Латвії

32. Постановою Верховного суду Латвії від 27 липня 1995 р., що набрав чинності, А. Р. (AR) і О. П. (OP), які були двома керівниками вищого рівня КП Латвії, були визнані винними в спробі повалити насильницьким шляхом законну владу незалежної Латвії. У своїй Постанові вища судова інстанція прийняла, зокрема, як історичні факти, такі обставини:

- а) не добившись отримання більшості у Верховній Раді за підсумками демократичних виборів у березні 1990 року, КП Латвії та інші організації, перераховані в частині 6 статті 5 Закону про вибори до законодавчих органів влади, попрямувала по шляху, що йде врозріз з Конституцією, і заснувала Комітет громадського порятунку, який намагався незаконним шляхом захопити

владу і розпустити Верховну Раду і законний уряд Латвії. Подібні дії суперечать не тільки статті 2 Конституції 1922 року, яка проголошує, що суверенна влада держави належить народу, а й статті 2 Конституції Латвійської РСР, яка проголошує, що народ здійснює державну владу через ради народних депутатів (soviets).

- б) Центральний Комітет КП Латвії надав фінансову підтримку загону міліції особливого призначення, який повністю несе відповідальність за вбивства, здійснені в січні 1991 року (див. вище §§22–23); в той же час Комітет громадського порятунку відкрито заявив про свою підтримку цього воєнізованого підрозділу.
- с) під час державного перевороту 19 серпня 1991 Центральний комітет КП Латвії відкрито виступив на підтримку «Державного комітету з надзвичайного стану», утворив «оперативну групу» для надання сприяння цьому органу і розповсюдив відозву до народу із закликом підкоритися режиму, встановленому цим самопроголошеним і антиконституційним органом.

В. Муніципальні вибори 1997

33. 25 січня 1997 р. «Рух за соціальну справедливість і рівноправ'я в Латвії» подав до виборчої комісії м. Риги список, що складається з 10 кандидатів для участі в наступних муніципальних виборах, призначених на 9 березня 1997 р., в якому фігурувала і заявник. Відповідно до вимог закону про муніципальні вибори вона підписала і долучила до заявки письмову заяву, в якій вона підтверджувала, що не підпадає під дію статті 9 цього Закону. Відповідно до положень цієї статті виборчого права позбавляються особи, які «активно брали участь» (darbojūšas) у діяльності КПРС і КП Латвії, а також деяких інших спеціально зазначених організаціях, після 13 січня 1991 р. Листом, спрямованим в той же день, 25 січня 1997 р., заявник поінформувала Центральну виборчу комісію Латвії, що до 10 вересня 1991 р., дати офіційного припинення діяльності КП Латвії, вона була членом первинної партійної організації району Плавнієкі та Центральної контрольної та ревізійної комісії КП Латвії. Однак вона підкреслювала, що вищезазначені обмеження не повинні бути застосовані, оскільки вони суперечать статтям 2 та 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

34. Рішенням від 11 лютого 1997 р. виборча комісія м. Риги зареєструвала список, поданий заявником. На виборах, що пройшли 9 березня 1997, цей список отримав чотири місця з 60 у муніципальній раді Риги (Rigas Dome). Заявник також була обрана.

C. Парламентські вибори 1998 року

35. Для участі в парламентських виборах 3 жовтня 1998 «Рух за соціальну справедливість і рівноправ'я в Латвії» уклав коаліційну угоду з Партією національної згоди (Tautas Saskaņas partija), Соціалістичною партією Латвії (Latvijas Socialistiska partija) та Руською партією (Krievu partija). Чотири партії утворили єдиний список під керівництвом Партії національної згоди. Заявник фігурувала в списку як кандидат від Ризького і Відземського (Vidzeme) округів.

28 липня 1998 р. список був поданий до Центральної виборчої комісії для реєстрації. Відповідно до вимог Закону про парламентські вибори заявник підписала та долучила до списку таку ж письмову заяву, як і перед муніципальними виборами. Так само як і перед виборами 1997 року, вона спрямувала до Центральної виборчої комісії лист, що пояснює ситуацію і що затверджує, що дані обмеження несумісні з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та зі статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

36. 29 червня 1998 р. Центральна виборча комісія призупинила реєстрацію списку на тій підставі, що кандидатура заявника не відповідає вимогам Закону про парламентські вибори. Щоб не створювати загрозу для реєстрації списку в цілому, заявник зняла свою кандидатуру, після чого список був відразу ж зареєстрований.

D. Судова процедура щодо з'ясування факту участі заявника в діяльності КП Латвії

37. Листом від 7 серпня 1998 року Голова Центральної виборчої комісії запросив Генерального прокурора Латвії перевірити законність обрання заявника до муніципальної ради м. Риги.

38. Рішенням від 31 серпня 1998 р., копія якого була передана в Центральну виборчу комісію, Генеральна прокуратура (Generalprokuratura) встановила, що заявник не вчинила жодного правопорушення, покарання за яке передбачено Кримінальним кодексом. Відповідно до положень рішення, незважаючи на те, що заявник

представила в Виборчу комісію Риги невірну інформацію про свою участь у діяльності КП Латвії, немає доказів, на підставі яких можна зробити висновок, що вона зробила це з метою ввести Комісію в оману. У зв'язку з цим прокуратура визнала, що заява, долучена заявником до списку кандидатів для участі в виборах 9 березня 1997 року, має розглядатися у світлі її пояснювальної записки від 25 січня 1997 р.

39. 14 січня 1999 р. Генеральна прокуратура передала запит до суду м. Риги з метою встановлення участі заявника в діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р. До запиту були додані такі документи: Лист заявника від 25 січня 1997; Протокол засідання Центральної контрольно-ревізійної комісії КП Латвії від 26 січня 1991; Протокол загальних зборів Центральної контрольно-ревізійної комісії КП Латвії та міських і регіональних контрольно-ревізійних комісій від 27 березня 1991 р.; додатки до протоколів, що містять інформацію про структуру та склад Центральної комісії, а також перелік членів вищезгаданої комісії станом на 1 липня 1991 р.

40. Судовим рішенням від 15 лютого 1999 р., винесеним в змагальному процесі, суд м. Риги задовольнив запит прокуратури, визнавши, що подані документи явно свідчать про активну участь заявника в діяльності партії після зазначеного терміну і що докази, подані заявником, були недостатні для спростування цього твердження. Виходячи з цього, суд відхилив доводи заявника, яка стверджувала, що була членом КП Латвії лише формально і не брала участь в засіданнях Центральної контрольно-ревізійної комісії, і у зв'язку з цим не може бути визнана такою, що «діяла», «активно» або «активно брала участь» (darboties) у діяльності партії.

41. Заявник подала апеляційну скаргу на це рішення до Палати з цивільних справ Верховного суду Латвії. 12 листопада 1999 р. Палата з цивільних справ розпочала розгляд справи. Під час слухання заявник стверджувала, що зміст вищезазначених протоколів від 26 січня і 27 березня 1991 р., в яких згадувалася її прізвище, не може бути визнано свідченням проти неї, позаяк в цей час вона виконувала свої обов'язки члена Верховної Ради Латвії, а не КП Латвії. Після того, як були заслухані два свідки, які заявили, що заявник дійсно була присутня на засіданнях Верховної Ради Латвії, Палата тимчасово припинила розгляд справи для того, щоб дати можливість заявнику представити більш переконливі і здатні підтримати її заяви докази, такі як звіт про парламентсь-

кі дебати або протоколи засідань парламентської групи «Рівноправність». Однак ці документи не збереглися в канцелярії парламенту, і заявник не змогла представити їх як докази.

42. Постановою від 15 грудня 1999 року Палата з цивільних справ відхилила апеляційну скаргу заявника. Відповідно до цієї Постанови докази, представлені прокуратурою, були достатніми для того, щоб зробити висновок про те, що заявник брала активну участь у діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р. Далі Палата відзначила, що рішення про припинення діяльності КП Латвії було прийнято «відповідно до державних інтересів Латвії в конкретній історико-політичній обстановці» і що міжнародні угоди, на які посилювалася заявник, передбачають виправдані обмеження на здійснення виборчих прав.

43. Виконанням Постанови, прийнятої Палатою по цивільних справах, термін якої обчислюється з моменту оголошення Постанови, було позбавлення заявника виборчого права і мандата члена муніципальної ради м. Риги.

44. Заявник подала касаційну скаргу на вищезгадану Постанову до Сенату Верховного Суду, наполягаючи, крім іншого, на несумісності оспорюваного обмеження та статті 11 Конвенції. В ухвалі, що набрала чинності 7 лютого 2000 р., Сенат оголосив касаційну скаргу неприйнятною. На думку Сенату, даний розгляд мав єдину строго певну мету — з'ясувати, брала чи ні заявник активну участь у діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р. Зрештою, Сенат оголосив, що не має компетенції для аналізу юридичних наслідків, що випливають зі встановлення цього факту з тієї причини, що це жодним чином не відбилося на самому встановленні цього факту. Крім того, Сенат зазначив, що такий аналіз припускав розгляд відповідності латвійського законодавства конституційному і міжнародному праву, що не входить в юридичну компетенцію касаційного органу.

45. Розгляди, подібні розпочатим щодо заявника, були також проведені відносно невеликої кількості інших активістів КП Латвії. Суди не встановили щодо будь-кого факт «активної участі» у діяльності КП Латвії після січня 1991 року.

Е. Парламентські вибори 2002 року

46. Наступні парламентські вибори проходили 5 жовтня 2002 р. Для участі в цих виборах партія «Рівноправність», очолювана заявником, утворила виборчу коаліцію з двома іншими партіями — Партією національної згоди і Со-

ціалістичною партією, названу «За права людини в єдиній Латвії» (Par cilveka tiesibam vienota Latvija (PCTVL)). У виборчій програмі цієї коаліції в точних виразах підкреслювалася необхідність скасування обмежень на виборчі права для осіб, які брали активну участь у діяльності КП Латвії після 13 січня 1991

47. Навесні 2002 року виконавча рада партії «Рівноправність» висунула кандидатуру заявника для участі в виборах 2002 року; рада коаліції схвалила це висунення. Однак незабаром, 16 травня 2002 р., законодавчий корпус, що мав піти, відхилив пропозицію про скасування частини 6 статті 5 Закону про парламентські вибори. Повністю усвідомлюючи становище заявника і побоюючись, що наявність її кандидатури завадить реєстрації списку коаліції загалом, рада коаліції змінила свою думку і вирішила не включати прізвище заявника до списку кандидатів. Тоді заявник вирішила внести окремий список, який містив одне єдине її власне прізвище і називався «Партія національної згоди».

48. 23 липня 2002 р. коаліція подала до Центральної виборчої комісії свій список, що містив прізвища 77 кандидатів від п'яти округів Латвії. Того ж дня заявник звернулася до Комісії з проханням зареєструвати свій власний список тільки від округу Курземе (Kurzeme). Так само, як на виборах 1998 року, вона долучила до свого списку письмову заяву, відповідно до якої оспорювані обмеження були несумісними з Конституцією Латвії та міжнародними зобов'язаннями Латвії. 25 липня 2002 Комісія зареєструвала обидва списки.

49. Рішенням від 7 серпня 2002 року Центральна виборча комісія, посилаючись на Постанову Палати з цивільних справ від 15 грудня 1999 р., викреслила заявника зі списку «Партії національної згоди». Крім того, після виявлення того факту, що заявник була єдиним кандидатом цього списку і що після її виключення зі списку в ньому не залишилося інших прізвищ, Комісія прийняла рішення анулювати реєстрацію списку.

50. На виборах 5 жовтня 2002 р. список коаліції отримав 18,94% голосів виборців і 25 місць в парламенті.

Ф. Вибори до Європейського парламенту

51. 1 травня 2004 р. Латвія вступила до Європейського Союзу. До цієї дати на підставі Закону від 12 лютого 2004 р. про вибори до Європейського парламенту (Eiropas Parlamenta velesanu

likums) заявнику було дозволено виставити свою кандидатуру на цих виборах, які пройшли 12 червня 2004 р. Заявник була обрана до Європейського парламенту.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Положення стосовно державного статусу Латвії

52. Положення Декларації від 4 травня 1990 про відновлення незалежності Латвійської Республіки:

«Верховна Рада Латвійської РСР постановляє:

- 1) Визнаючи пріоритет міжнародного права над нормами державного права, вважати протиправною Угоду між СРСР і Німеччиною від 23 серпня 1939 р. й таку, що є її наслідком ліквідацію суверенної державної влади Латвійської Республіки 17 червня 1940 в результаті збройної агресії СРСР.
- 2) Оголосити Декларацію Сейму (Saeima) Латвії від 21 липня 1940 р. «Про вступ Латвії до Союзу Радянських Соціалістичних Республік» як таку, що не має законної сили з моменту її прийняття.
- 3) Відновити дію прийнятої Установчими зборами (Satversmes sapulce) 15 лютого 1922 р. Конституції (Satversme) Латвійської Республіки на всій території Латвії. Офіційна назва Латвійської держави — ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА, скорочено — ЛАТВІЯ.
- 4) До прийняття нової редакції призупинити дію Конституції Латвійської Республіки, за винятком статей, що визначають конституційно-правові основи Латвійської держави, які відповідно до статті 77 Конституції можуть бути змінені тільки всенародним голосуванням, а саме:

- *Стаття 1* — Латвія є незалежною і демократичною республікою.
- *Стаття 2* — Суверенна влада в Латвійській державі належить народу Латвії.
- *Стаття 3* — Територію Латвійської держави в кордонах, визначених міжнародними договорами, утворюють Відземе (Vidzeme), Латгале (Latgale), Курземе (Kurzeme) і Земгале (Zemgale);
- *Стаття 6* — Сейм (Saeima) обирається шляхом загального, рівного, прямого, таємного і пропорційного голосування.

— *Стаття 6* Конституції застосовується після відновлення структур державної влади і управління незалежної Латвійської Республіки, що гарантують вільне проведення виборів.

- 5) Встановити для відновлення державної влади Латвійської Республіки *de facto* перехідний період, що завершується скликанням Сейму Латвійської Республіки. Під час перехідного періоду вищу державну владу в Латвії здійснює Верховна Рада Латвійської Республіки.
- 6) Вважати можливим під час перехідного періоду застосування норм Конституції Латвійської РСР та інших законодавчих актів, що діють на території Латвії в момент прийняття цієї Декларації остільки, оскільки вони не суперечать статтям 1, 2, 3 і 6 Конституції Латвійської Республіки.

У випадках спору питання застосування законодавчих актів вирішуються Конституційним судом Латвійської Республіки.

Під час перехідного періоду право прийняття нових законодавчих актів або зміни чинних актів належить тільки Верховній Раді Латвійської Республіки.

- 7) Утворити комісію для вироблення нової редакції Конституції Латвійської Республіки, що відповідає нинішньому політичному, економічному і соціальному положенню Латвії.
- 8) Гарантувати громадянам Латвійської Республіки та інших держав, які постійно проживають на території Латвії, соціальні, економічні та культурні права, а також політичні свободи відповідно до загальноновизнаних міжнародних норм про права людини. Поширити ці права і свободи повною мірою на громадян СРСР, які висловлять бажання проживати в Латвії, не беручи її громадянства.
- 9) Відносини між Латвійською Республікою та СРСР будувати на основі чинного і понині Мирного договору між Росією і Латвією від 11 серпня 1920 року, яким на вічні часи визнана незалежність Латвійської держави. Для переговорів з СРСР утворити урядову комісію».

53. Основна частина Конституційного закону від 21 серпня 1991 р. про державний статус Латвійської Республіки (Konstitucionalais likums «Par Latvijas Republikas valstisko statusu):

«Верховна Рада Латвійської Республіки постановляє:

- 1) Оголосити Латвію незалежною і демократичною республікою, в якій суверенна влада належить народу Латвії, і державний статус якої визначається Конституцією від 15 лютого 1922 р.;
- 2) Скасувати пункт 5 Декларації про відновлення незалежності Латвійської Республіки від 4 травня 1990 р. про встановлення перехідного періоду для відновлення державної влади Латвійської Республіки *de facto*.
- 3) До ліквідації окупації і анексії і до скликання Сейму вища державна влада в Латвійській Республіці здійснює Верховна Рада Латвійської Республіки. На території Латвії діють тільки закони і постанови, прийняті вищими органами державної влади і управління Латвійської Республіки.
- 4) Цей Конституційний закон набуває чинності з моменту його прийняття».

В. Статус КПРС і КП Латвії

54. Роль КПРС в колишньому Радянському Союзі була визначена статтею 6 Конституції СРСР 1977 року і співпадаючою з нею статтею 6 Конституції Латвійської РСР. Ці положення передбачали таке:

«Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народу.

Озброєна марксистсько-ленінським ученням, Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного наукового обґрунтування характеру його боротьби за перемогу комунізму.

Всі партійні організації діють у рамках Конституції СРСР».

55. Рішення Верховної Ради Латвії від 24 серпня 1991 р. про припинення діяльності деяких неурядових та політичних організацій сформульовано таким чином:

«20 серпня 1991 р. Інтернаціональний фронт трудящих Латвійської РСР, Об'єднана професійна спілка, Республіканська рада ветеранів війни і праці, Центральний Комітет Комуністичної партії Латвії і Центральний комітет комуністичної

спілки молоді Латвії опублікували відозву, звернену до жителів Республіки про введення в Латвії надзвичайного стану, і закликали всіх громадян виступити проти тих, хто не підкорився наказам національного комітету з надзвичайного стану. Тим самим вищезгадані об'єднання... висловили свою підтримку організаторам державного заклоту і закликали до цього всіх громадян.

Дії цих організацій суперечать статтям 4, 6 і 49 Конституції Латвії, які проголошують, що громадяни Латвії мають право створювати партії та інші об'єднання тільки в тому випадку, якщо їх цілі і практична діяльність не служать насильницькій зміні або поваленню існуючого конституційного ладу..., об'єднання повинні дотримуватися Конституції і законів і діяти відповідно до їх положень.

Верховна Рада Латвійської Республіки постановляє:

1. Припинити діяльність Комуністичної партії Латвії (та інших вищезазначених організацій)....».

56. Рішення Верховної Ради від 10 вересня 1991 р. про припинення діяльності вищезгаданих організацій у відповідній частині сформульовано таким чином:

«...У травні 1990 року Комуністична партія Латвії, Інтернаціональний фронт трудящих Латвійської РСР, Об'єднана професійна спілка і Республіканська рада ветеранів війни та праці створили Комітет захисту Конституції СРСР і Латвійської РСР і захисту прав громадян, що 25 листопада 1990 р. був перейменований в комітет громадського порятунку Латвії...

15 січня 1991 р. Комітет громадського порятунку Латвії заявив про захоплення влади і розпуск Верховної Ради та уряду Латвійської Республіки.

У серпні 1991 року Центральний комітет Комуністичної партії Латвії (та інші вищезгадані організації) підтримали державний заколот...

Зважаючи на вищезазначене, Верховна Рада Латвійської Республіки постановляє:

1. Комуністична партія Латвії (та інші вищезгадані організації), а також об'єднання цих організацій, Комітет громадського порятунку Латвії розпускаються як антиконституційні;...

2. Роз'яснює колишнім членам Комуністичної партії Латвії (та інших вищезазначених організацій), що вони мають право створювати партії та інші об'єднання, цілі і практична діяльність яких не служать насильницькій зміні або поваленню існуючого конституційного ладу і не су-

перечать іншим чином Конституції та законам Латвійської Республіки...».

С. Законодавство у галузі виборчого права

I. Існуючі положення

57. Відповідні положення Конституції (Satversme) Латвійської Республіки, прийнятої в 1922 році і зміненої Законом від 15 жовтня 1998 р., сформульовані наступним чином:

Стаття 9

«До Сейму може бути обраний кожен повноправний громадянин Латвії, якому до першого дня виборів виповнився 21 рік».

Стаття 64

«Законодавче правоналежить Сейму (Saeima), а також, в порядку і в межах, встановлених цією Конституцією, народу».

Стаття 91

«Всі люди в Латвії рівні перед законом і судом. Права людини здійснюються без будь-якої дискримінації».

Стаття 101

«Кожен громадянин Латвії має право брати участь у діяльності держави та органах місцевого самоврядування передбаченим законом чином...».

58. Відповідні положення Закону від 25 травня 1995 р. про парламентські вибори (Saeimas velesanu likums) свідчать:

Стаття 4

«У парламент (Сейм) може бути обраний кожний громадянин Латвії, який досяг віку 21 року до першого дня проведення виборів, якщо стосовно нього не застосовуються обмеження, передбачені статтею 5 цього закону».

Стаття 5

«Не можуть виставляти свої кандидатури і бути обраними до парламенту (Сейм) особи:

/.../

- б) активно брали участь (darbojusus) у діяльності КПРС, КП Латвії, Інтернаціонального фронту трудящих Латвійської РСР, Об'єднаного професійного союзу і Органі-

зації ветеранів війни та праці, Комітету громадського порятунку Латвії або в їх регіональних комітетах після 13 січня 1991 р.».

Стаття 11

«До переліку кандидатів повинні бути додані:
/.../

- 3) Заява, підписана кожним з кандидатів, включених до переліку, яке підтверджує, що його кандидатура відповідає вимогам статті 4 закону і що до нього не відносяться частини 1 — 6 статті 5 цього закону...».

Стаття 13

«/.../

2. Зареєстровані списки кандидатів не підлягають скасування, і єдиними виправленнями, які може в них внести Центральна виборча комісія, є:

- 1) виключення кандидата зі списку в тому випадку, якщо:

/.../

а) кандидат не є громадянином, що володіє повнотою цивільних прав (статті 4 і 5 вище);

/.../

3. ...Кандидат викреслюється зі списку на підставі свідоцтва компетентних властей або на підставі рішення суду. Той факт, що кандидат:

/.../

- б) активна участь в діяльності КПРС (КП Латвії), Інтернаціонального фронту трудящих Латвійської РСР, Об'єднаної професійної спілки, Організації ветеранів війни та праці, Комітету громадського порятунку Латвії або в їх регіональних комітетах після 13 січня 1991 засвідчується рішенням компетентного суду...».

59. Закон від 13 січня 1994 р. про вибори в муніципальні міські і місцеві ради (Pilsetas domes un pagasta padomes velesanu likums) містить положення, схожі з положеннями вищезазначеного Закону про парламентські вибори. Зокрема, частина 5 статті 9 збігається з частиною 6 статті 5 цього Закону.

2. Процесуальні норми

60. Процедура встановлення в суді факту участі або неучасті в діяльності згаданих вище об'єднань передбачена в главі 23-А Цивільного процесуального кодексу Латвії (Civilprocesa kodekss) з доповненнями, внесеними Законом

від 3 вересня 1998 р. і озаглавленими «Розгляд справ про встановлення обмежень виборчих прав». Положення цієї глави свідчать:

Стаття 233-1

«Заява з метою встановлення обмеження виборчих прав може бути складена прокурором...

Заява має бути подана до суду за місцем проживання особи, щодо якої запитано встановлення обмежень виборчих прав.

Заява може бути складена в той момент, коли виборча комісія зареєструвала список кандидатів, в якому фігурує... громадянин, щодо якого є докази, що після 13 січня 1991 р. він брав активну участь в діяльності КПРС (КП Латвії)... Заява щодо осіб, включених до списку кандидатів, може бути складена також тоді, коли вибори вже відбулися.

Заява має супроводжуватися свідченням виборчої комісії, що підтверджує, що дана особа є кандидатом на виборах і що відповідний список був зареєстрований, а також доказами, які підтверджують твердження, що містяться в заяві».

Стаття 233-3

«Після розгляду заяви суд виносить рішення:

- 1) встановлює, що після 13 січня 1991 р. заявник брав активну участь у діяльності КПРС (КП Латвії)...;
- 2) відхиляє заяву, оголошуючи її необґрунтованою...».

D. Пропозиції щодо скасування розглянутих обмежень

61. Закон про парламентські вибори був прийнятий 25 травня 1995 р. першим законодавчим органом, обраним після відновлення незалежності Латвії, названим «П'ятою легіслатурою» (чотири перші функціонували в період з 1922 по 1934 рік). Наступна (шоста) легіслатура, обрана у жовтні 1995 року, почала розгляд трьох різних пропозицій про скасування частини 6 статті 5 згаданого Закону. На пленарному засіданні 9 жовтня 1997 р. після вкрай тривалих дебатів три пропозиції були відхилені переважною більшістю голосів. На такому ж засіданні 18 грудня 1997 р. під час дискусії про пропозицію, спрямовану на обмеження частини 6 статті 5, було знову затверджено існуюче формулювання цього положення. Обрана в жовтні 1998 року наступна (сьома) легіслатура на пленарному засіданні

16 травня 2002 розглянула пропозицію про скасування частини 6 статті 5. Після тривалих дебатів більшість депутатів відмовилася підтримати цю пропозицію. Нарешті, восьма легіслатура, обрана у жовтні 2002 року, розглянула подібну пропозицію 15 січня 2004 р., і її також було відхилено.

E. Постанова

Конституційного суду Латвії від 30 серпня 2000 р.

62. Постановою від 30 серпня 2000 р. по справі № 2000-03-01 Конституційний суд Латвії (Satversmes tiesa) оголосив обмеження, передбачені частиною 6 статті 5 Закону про парламентські вибори та частиною 5 статті 9 Закону про муніципальні вибори, сумісними з Конституцією Латвії та статтею 14 Конвенції, взятої в сукупності зі статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

У цій Постанові, прийнятій чотирма голосами проти трьох, Конституційний суд Латвії спочатку нагадав загальні принципи, встановлені усталеною прецедентною практикою органів Конвенції відносно застосування статті 14 Конвенції та статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Далі він зазначив:

«...4. Позбавлений обґрунтування довід., відповідно до якого чинні положення, що забороняють громадянам Латвійської Республіки виставляти свої кандидатури і бути обраними до парламенту і муніципальні ради, розрізняють їх на підставі політичної приналежності... Діючі положення не передбачають відмінності в поводженні залежно від політичних переконань (думок) особи, але передбачають обмеження виборчих прав для тих, хто діє проти демократичного ладу, встановленого після 13 січня 1991 р.

/.../

Законодавча влада визначає обмеження відповідно до рівня персональної відповідальності (individualas atbildības rakare) кожного при реалізації цілей і програми цих організацій, і обмеження права бути обраним до парламенту або до муніципальної ради... пов'язане з діяльністю конкретної особи у відповідних об'єднаннях...

Одна лише формальна приналежність до згаданих організацій не може слугувати обґрунтуванням того, що особа не може висунути свою кандидатуру і бути обраною до парламенту...

Отже, чинні положення спрямовані тільки проти тих, хто намагався після 13 січня 1991 р. активними діями за допомогою окупаційних збройних сил відновити колишній режим (ar aktīvu

darbibu); ці положення не відносяться до осіб, які мають різні політичні переконання (думки). Тенденція деяких судів зосереджуватися тільки на констатації факту формальної належності та не оцінювати поведінку особи не відповідає цілям, яких законодавча влада прагнула досягти прийняттям діючих положень...

6. ...Оскільки цілі цих організацій були спрямовані на повалення існуючого державного ладу (*pastavosas valsts iekartas grausana*), вони є антиконституційними за своєю суттю.

Отже, метою обмежень пасивного виборчого права є захист демократичного державного устрою, національної безпеки та територіальної цілісності Латвії. Прийняті положення не спрямовані проти плюралізму думок в Латвії чи проти політичних переконань осіб, а лише проти тих, хто своїми активними діями намагався скинути демократичний державний лад... Здійснення прав людини не може бути спрямоване проти демократії як такої...

Сутність та ефективність права виражається в його етичному характері (*etiskums*). Демократичне суспільство має законний інтерес у тому, щоб вимагати від своїх політичних представників відданості демократії. Встановлені обмеження не зачіпають честь і репутацію кандидатів у сенсі користування особистими правами (*personisks tiesisks labums*); а відносяться лише до питання, чи є дані особи гідними представниками народу в парламенті (Сеймі) або муніципальних радах. Ці обмеження стосуються тих, хто був постійними співробітниками репресивного апарату окупаційної влади, або тих, хто брав участь після 13 січня 1991р. в діяльності організацій, згаданих в діючих положеннях, і активно пручався відновленню Конституції та Латвійської держави...

Мається обґрунтування доводу..., відповідно до якого демократичний державний лад повинен бути захищений від осіб, які в етичному плані не можуть бути представниками демократичної держави на політичному чи адміністративному рівнях...

...Виключення із списку кандидатів, які брали участь у діяльності вищезазначених організацій, не означає свавілля адміністративних органів; воно ґрунтується на індивідуальному рішенні, винесеному судом. Відповідно до закону оцінка індивідуальної відповідальності входить до компетенції суду...

7. ...Для того, щоб визначити, чи є застосована міра, мається на увазі обмеження пасивного виборчого права, такою, що відповідає переслі-

дуваним цілям, мова йде, по-перше, про захист державного демократичного ладу і, по-друге, про національну безпеку і територіальну цілісність Латвійської держави, необхідно оцінити політичну ситуацію в державі та пов'язані з нею обставини. Законодавча влада, за деякими винятками, оцінювала історичні та політичні умови розвитку демократії..., Суд не вважає, що на цій стадії є підстава, щоб поставити під сумнів співмірність прийнятої міри і її мету.

Проте, законодавча влада, періодично повертаючись до розгляду політичної ситуації в державі та необхідності та обґрунтованості обмежень, повинна вирішити встановити тимчасові межі для застосування цих обмежень..., оскільки таке обмеження пасивного виборчого права може існувати лише протягом певного періоду».

63. Троє з семи суддів Конституційного суду Латвії, які брали участь у розгляді вищезгаданої справи, долучили до постанови особливі не співпадаючі думки, де вони висловили свою незгоду з висновками, яких дійшла більшість. Посилаючись, зокрема, на Постанову Великої палати Європейського суду у справі «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*) від 26 вересня 1995 р. (Series A, № 323) і Постанову Великої палати Європейського суду у справі «Реквені проти Угорщини» (*Rekvenyi v. Hungary*) (скарга № 25390/94, ECHR 1999-III), вони підкреслили, що розглянуті обмеження можуть бути більш широкими по відношенню до державних службовців, ніж до представників, що обираються. На думку цих суддів, з 1991 року демократичний режим та система внутрішнього устрою Латвії стали досить стабільними, і жоден з тих, хто боровся проти цього режиму, вже десять років не представляє більше реальної небезпеки для держави. Обмеження виборчого права цих осіб не відповідало законній переслідуваній меті.

Ф. Закон про вибори до Європейського парламенту

64. До вступу Латвії до Європейського Союзу латвійський парламент прийняв Закон про вибори до Європейського парламенту (*Еiropas Parlamenta velesanu likums*), який був ратифікований 29 січня 2004 р. і набув чинності 12 лютого 2004 р. Цей Закон не містив положення, подібного частині 6 статті 5 Закону про парламентські вибори. Отже, заявник могла висунути свою кандидатуру для участі у виборах до Європейського парламенту.

ПРАВО

І. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

65. Влада Латвії вважала, що Закон про вибори до Європейського парламенту не містить будь-якого положення, подібного частині 6 статті 5 Закону про парламентські вибори (див. вище §58 та 64). Отже, заявник вільна у висуненні своєї кандидатури на вибори до Європейського парламенту, на яких згодом її було обрано. На думку влади Латвії, Європейський парламент, будучи наднаціональним законодавчим органом, повинен розглядатися як «вищий» законодавчий орган по відношенню до парламенту Латвії і що «заявник зможе ефективно здійснити своє пасивне виборче право на більш високому рівні, ніж передбачалося раніше».

66. Влада Латвії визнала, що на даний момент в закони про парламентські та муніципальні вибори не внесено жодних змін. Таким чином, розглянуті обмеження продовжують існувати, і заявник, як і раніше, позбавлена можливості виставляти свою кандидатуру на виборах як до національного парламенту, так і до муніципальних рад. Тим не менше, влада Латвії не вважала, що цей факт дійсно може вплинути на результат справи. Вступ Латвії до Європейського Союзу навесні 2004 року означає остаточне завершення перехідного періоду, мається на увазі перехід від тоталітарного суспільства в суспільство демократичне, і законодавці розуміють це. Крім того, періодичний перегляд оспорюваних положень є постійною парламентською практикою (див. вище §61), та обмеження, на які скаржиться заявник, носять тимчасовий характер.

67. На підставах, викладених вище, влада Латвії вважала, що суперечка, що лежить в основі даної справи, була вирішена, і скарга повинна бути виключена з реєстру справ відповідно до підпункту «b» пункту 1 статті 37 Конвенції.

68. Заявник не погодилася з цим доводом. Вона визнала, що має право взяти участь в європейських виборах і вона ним скористається. Однак цей факт не є вирішенням суперечки, оскільки обмеження, що містяться в законах про парламентські і муніципальні вибори, все ще залишаються чинними, і що зовсім не очевидно, що вони будуть скасовані незабаром.

69. На думку Європейського суду, питання, порушене владою Латвії у своїх зауваженнях, полягає в тому, щоб з'ясувати, чи дійсно заявник має статус «жертви» за змістом статті 34

Конвенції. У зв'язку з цим Європейський суд нагадав, що відповідно до його усталеної прецедентної практики рішення або переважні заходи, вжиті щодо заявника, в принципі є достатніми для того, щоб вона не перебувала більше в положенні «жертви», тільки якщо національні влади явно і по суті визнали їх, усунувши порушення Конвенції (див., наприклад, рішення суду у справі «Амюур проти Франції» (*Amuur v. France*) від 25 червня 1996 р., Reports of Judgments and Decisions 1996-III, §36, р. 846; Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Далбан проти Румунії» (*Dalban v. Romania*), скарга № 28114/95, §44, ECHR 1999-VI; Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*), скарга № 26772/95, §142, ECHR 2000-IV; та Рішення Великої палати Європейського суду у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Російської Федерації» (*Ilascu and others v. Moldova and Russia*) від 4 липня 2001 р., скарга № 48787 /99). У даній справі оспорювані правові положення досі залишаються в силі, і заявник досі не може виставляти свою кандидатуру на виборах до національного парламенту (і виборах в муніципальні органи).

70. В тому відношенні, що влада Латвії посиляється на можливість заявника взяти участь у виборах до Європейського парламенту, Європейський суд визнав, що стаття 3 Протоколу №1 до Конвенції застосовна до них (див. Рішення Великої палати Європейського суду у справі «Меттьюз проти Сполученого Королівства» (*Matthews v. United Kingdom*), скарга № 24833/94, §39–44 і 48–54, ECHR 1999-I). Однак той факт, що особа має право бути обраною до Європейського парламенту, не може звільнити державу від зобов'язання дотримуватися прав, гарантованих статтею 3 Протоколу №1 до Конвенції, щодо національного парламенту.

71. У підсумку, влада Латвії на сьогоднішній день не визнала і не усунула порушень, про які стверджує заявник. Вона як і раніше залишається в положенні «жертви».

72. У зв'язку з цим попередні заперечення влади Латвії повинні бути відхилені.

ІІ. ПЕРЕДБАЧУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 ПРОТОКОЛУ №1 ДО КОНВЕНЦІЇ

73. Заявник стверджувала, що відсутність у неї пасивного виборчого права на участь у парламентських виборах через її активну участь в діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р. є по-

рушенням статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, яка говорить:

«Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити з розумною періодичністю вільні вибори шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу».

А. Постанова Палати

74. Насамперед, Палата визнала, що обов'язок бути політично лояльними, сформульований Європейським судом в контексті обмежень політичної діяльності співробітників поліції, не міг застосовуватися в рівній мірі в питанні про пасивне виборче право кандидатів у депутати парламенту. Далі вона встановила, що позбавлення заявника пасивного виборчого права переслідувало законні цілі, а саме захист незалежності держави, демократичного ладу і національної безпеки. Палата Європейського суду зазначила, що обмеження не було обмежено в часі, і нагадала, що позбавлення пасивного виборчого права може бути виправдане лише у разі вчинення особливо тяжких кримінальних злочинів, таких, як військові злочини або державна зрада. Однак Палата Європейського суду визнала, що рішення не допустити до органів законодавчої влади керівників колишнього режиму могло бути виправданим і пропорційним в перші роки відновлення незалежності Латвії, без розгляду особистої участі зацікавлених осіб.

75. Разом з тим, після спливу деякого часу слід з'ясувати інші елементи, зокрема, чи продовжує виправдовувати особисту участь зацікавлених осіб в розглянутих подіях позбавлення їх пасивного виборчого права. Палата визнала, що, беручи до уваги, що національні суди мають дуже обмежену можливість для того, щоб визначити реальну небезпеку, яку становлять для демократичного ладу особи, щодо яких діє обмеження, Європейський суд має сам з'ясувати, чи є поведінка заявника протягом більш ніж десяти років все ще достатнім виправданням для відсторонення її від участі в парламентських виборах. У зв'язку з цим Палата зазначила, що хоча заявник займала відповідальну посаду в КП Латвії, немає ніяких доказів того, що конкретні дії, що здійснювались нею під час подій, що відбувались в 1991 році, можуть виправдовувати застосування обмеження. У той же час, Європейський суд зазначив, що заявник ніколи не притягувалася до кримінальної відповідаль-

ності, що КП Латвії була розпущена тільки після подій серпня 1991 року і що немає елементів, які доводять, що теперішня поведінка заявника підтверджує продовження застосування щодо неї обмежень. Потім Палата Європейського суду піддала критиці законодавчу владу Латвії у зв'язку з тим, що оспорюване обмеження було схвалено лише 1995 року, а не перед виборами 1993 року. На думку Палати Європейського суду, це показує, що колишні керівники КП Латвії не вважалися небезпечними для демократії. У підсумку, беручи до уваги, зокрема, принципи, визначені в прецедентній практиці Європейського суду відповідно до статті 11 Конвенції, на яких Європейський суд засновував свої міркування і висновки, Палата визнала, що позбавлення заявника пасивного виборчого права на виборах до парламенту Латвії є невідповідною мірою і, отже, являє собою порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

В. Доводи сторін

1. Заявник

76. Заявник просила підтвердити Постанову Палати. Вона вважала, що підстави для позбавлення її пасивного виборчого права мають розглядатися у світлі принципів і висновків, зроблених Європейським судом у Постанові по справі «Комуністична об'єднана партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*) від 30 січня 1998 р. (Reports 1998-I, §45–46, pp. 21–22). Вона не погодилася з доводом про імовірно тоталітарний та небезпечний характер діяльності КП Латвії та посилалася у зв'язку з цим на офіційну програму партії, прийняту в квітні 1990 року, в якій проголошено «конструктивну співпрацю між різними політичними силами для сприяння демократичним перетворенням суспільства», а також «суспільство, засноване на принципах демократії (і) гуманізму». Крім того, вона стверджувала, що в епоху XV з'їзду КП Латвії у партії не було жодних намірів відновити колишній тоталітарний комуністичний режим. Водночас заявник зазначила, що КП Латвії була офіційно оголошена антиконституційною тільки 23 серпня 1991 р. і що до цієї дати діяльність партії була абсолютно законною, навіть після подій січня 1991 року.

77. Заявник також стверджувала, що її приналежність до КП Латвії та положення, яке вона обіймала в партії, недостатньо, щоб довести від-

сутність відданості Латвії. Дійсно, з 201 члена Верховної Ради 106 спочатку були членами КП Латвії, і депутатський корпус був розділений на два великих табори лише на підставі їхнього ставлення до Декларації про незалежність, а не приналежності до партії. Також не можна дорікати КП Латвії в тому, що вона намагалася повалити демократичний лад. Відносно подій січня 1991 року заявник виклала свою версію подій (див. вище §§21 і 23–24). Вона представила копію звернення групи парламентаріїв від КП Латвії, поширену 21 січня 1991 р., які заперечують причетність партії до організації збройного нападу і хто жалкує про «політичної провокації... з метою... ввести в оману міжнародне співтовариство». У будь-якому випадку сама заявник ніколи не була членом Комітету громадського порятунку. Що стосується подій 19 серпня 1991 р., вона стверджувала про існування доказів, що виправдовують КП Латвії.

78. Заявник вважала, що двоїстий конституційний статус Латвійської Республіки в даний період є важливим фактором, який мав бути прийнятий до уваги. У зв'язку з цим вона зазначила, що в Декларації про незалежність від 4 травня 1990 р. був встановлений перехідний період для поступового розриву всіх структурних зв'язків з СРСР. Дійсно, мова йшла про період двовладдя, під час якого на всій території Латвії паралельно існували і діяли радянські та латвійські конституційні та законодавчі акти, а також деякі радянські та латвійські інститути. Заявник визнала, що Конституційний закон від 21 серпня 1991 р. поклав край перехідному періоду; проте вона вважала, що неможливо оголосити недейсним і неспроможним саме існування цього періоду. Законність органів, які діяли в той час на території Латвії, що не була чітко встановлена, не дає можливості говорити з усією визначеністю про «державний заколот».

79. КП Латвії не можна дорікати в тому, що вона зайняла прорадянську та антинезалежну позицію під час перехідного періоду. Визнавши, що КП Латвії і вона сама оголосили, що підтримують суверенітет Латвії, але в якості складової частини СРСР, заявник зазначила, що на той час шляхи політичного розвитку країни були об'єктом широкої розбіжності думок, навіть серед депутатів, які віддають в принципі перевагу незалежності. Більше того, керівники іноземних держав не були одноставні щодо цього: деякі з них скептично поставилися до процесу переходу до незалежності прибалтійських країн і вважали за краще зайняти позицію невтручання

у внутрішні справи Радянського Союзу. Інакше кажучи, підтримуючи один з можливих шляхів розвитку, саме КП Латвії здійснювала право на плюралізм політичних думок, притаманне будь-якому демократичному суспільству.

80. Заявник вважала необґрунтованим і неспроможним довід влади Латвії, відповідно до якого доступ до парламенту осіб, що мають відношення до КП Латвії після 13 січня 1991 р., завдавав шкоди національній безпеці. Вона підкреслила, що розглянуті обмеження не існували до 1995 року і що під час перших парламентських виборів, що пройшли після відновлення Конституції 1922 року, три людини, що знаходилися в такому ж становищі, що і заявник, були обрані і стали депутатами парламенту Латвії. За цих обставин заявник не угадала підстав, як її обрання могло загрожувати національній безпеці протягом тривалого часу після згаданих фактів.

81. Відносно Постанови Конституційного суду від 30 серпня 2000 р., на яке посилалася влади Латвії, заявник посилалася на особливу думку, підписану трьома з семи суддів, які брали участь у розгляді справи і які визнали обмеження неприйнятним. Що стосується обмежувального тлумачення виборчого закону, запропонованого Конституційним судом і яким передбачається розгляд особистої відповідальності кожної особи, що має до цього відношення, заявник підкреслила, що застосування оспорюваного заходу не виправдується її особистою поведінкою, оскільки вона сама ніколи не намагалася відновити тоталітарний режим або повалити законну владу. Навпаки, вона виступала за демократизацію і реформи в КППС, КП Латвії і в суспільстві в цілому.

82. Заявник також стверджувала, що обмеження її виборчих прав не виправдується її особистою поведінкою. Так, після січня 1990 р. вона була активістом неурядової організації «Латвійський комітет з прав людини» (Latvijas Cilvēktiesību komiteja), співголовою якою вона була до 1997 року. Будучи членом цього комітету, вона набула широкої популярності, надаючи правову допомогу значній кількості осіб; вона допомогла здійснювати дотримання прав людини в Латвії та відповідала за проведення трьох програм Ради Європи.

83. Нарешті, всупереч твердженням влади Латвії, заявник вважала, що розглянуті обмеження не носять тимчасового характеру. У зв'язку з цим вона нагадала, що в тому випадку, якби парламент дійсно приступав до перегляду зако-

ну про вибори перед кожними виборами, цей перегляд привів би до збільшення, а не зменшення випадків позбавлення пасивного виборчого права. Отже, можна припустити, що позбавлення пасивного виборчого права осіб, які брали активну участь у діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р., продовжуватиметься. На закінчення заявник зазначила, що обмеження її права бути обраною до парламенту Латвії давно має бути скасовано, беручи до уваги, зокрема її нещодавнє обрання до Європейського парламенту, яке підтверджує, що вона може користуватися довірою і підтримкою значної частини виборців Латвії.

2. Влада Латвії

84. Влада Латвії попросила Велику палату зробити висновок про відсутність порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Владою Латвії були детально описані історичні факти, пов'язані з відновленням незалежності Латвійської держави. Вона заявила, що, роблячи свої висновки, Палата не взяла їх до уваги належним чином.. Крім того, вона посилалася на історичні факти, встановлені судовими органами і парламентом Латвії, які підтверджують відповідальність КП Латвії за спроби антиконституційного державного заклоту, які мали місце з січня по серпень 1991 р. (див. вище §§20–29, 32, 37–44, 54–55). Влада Латвії відзначила, що заявник повністю усвідомлювала значення цих подій, однак, тим не менш, віддала перевагу активній діяльності у лавах КП Латвії, ніж позиції, що явно веде до руйнування цієї організації.

85. Влада Латвії визнала, що національний парламент не є частиною «цивільної служби», як поліція або збройні сили. Разом з тим, влада вважала, що парламент є громадським органом і що, приймаючи закони, депутати прямо беруть участь у здійсненні повноважень, наданих їм відповідно до Конституції та іншими законодавчими актами. Отже, критерії, визначені Європейським судом відповідно до статей 10 і 11 Конвенції щодо обмежень, які застосовуються до політичної діяльності державних службовців, можуть також застосовуватися до кандидатів у депутати виборних органів. Таким чином, влада Латвії не погодилася з висновком Палати, відповідно до якого критерій політичної лояльності не є суттєвим при розгляді питання про пасивне виборче право.

86. Відносно переслідуваної мети розглянутих обмежень влада Латвії відзначила, що позбав-

лення пасивного виборчого права належить до осіб, які є активістами організацій, що після оголошення незалежності Латвії відкрито виступили проти нового демократичного ладу і активно намагалися відновити колишній тоталітарний комуністичний режим. Отже, йдеться про відсторонення цих осіб від здійснення законодавчої влади. Дійсно, беручи до уваги, що вони не дотримувалися демократичних принципів в минулому, немає ніяких гарантій, що вони виконають свої повноваження у відповідності з цими принципами сьогодні. Пославшись на Постанову Європейського суду у справі «Ахмед та інші проти Сполученого Королівства» (*Ahmed and Others v. United Kingdom*) від 2 вересня 1998 р. (Reports 1998-VI, §52, р. 2395), влада Латвії стверджувала, що оспорюваний захід носить превентивний характер і не вимагає доказів, наявності загрозливих і антидемократичних дій з боку цих осіб. Таким чином, вони не погодилися з висновком Палати щодо імовірно карального характеру розглянутого обмеження.

87. Посилаючись на згадане вище рішення Великої палати Європейського суду у справі «Реквені проти Угорщини» (*Rekvenyi v. Hungary*) (зокрема, §41), влада Латвії підкреслила, що принцип «демократія сама здатна захиститися» відповідає Конвенції, особливо в контексті пост-комуністичного розвитку країн Центральної та Східної Європи.

88. Крім того, заявник не могла посилатися на Постанову Європейського суду у справі «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*) як підтвердження своїх аргументів. Дійсно, діяльність заявника Фогт в рядах Комуністичної партії Німеччини була законною діяльністю в законній організації. Разом з тим, у цій справі прийняттям 4 травня 1990 р. Декларації про відновлення незалежності в Латвійській Республіці був створений новий конституційний лад, підґрунтям якого стала ця Декларація. Отже, в період з 4 травня 1990 р. по 6 червня 1993 р., дати повного відновлення Конституції 1922 року, всі дії, спрямовані проти згаданої Декларації або проти заснованої на ній державної системи, повинні розглядатися як антиконституційні. Влада Латвії також заперечувала проти твердження заявника про існування конституційного двовладдя під час подій 1991 року.

89. Крім того, позбавлення заявника пасивного виборчого права мало також своєю метою захист незалежності та національної безпеки держави. Посилаючись у зв'язку з цим на резо-

люції, прийняті в квітні 1990 року XV з'їздом КП Латвії, влада Латвії відзначила, що ця партія була завжди вороже налаштована до відновлення незалежності Латвії і що її головними цілями було збереження країни у складі Радянського Союзу. Отже, в даному випадку перебувало під загрозою саме існування держави-учасниці Конвенції, а доступ до органів вищої влади держави осіб, що вороже ставляться до незалежності цієї держави, представляв собою загрозу національній безпеці.

90. Водночас розглянуте обмеження було пропорційним законно переслідуючій меті. Розглянутий захід не був вжитий до всіх осіб, які формально склали КП Латвії після 13 січня 1991 р., а лише до «чинних» або тих, хто «активно бере участь» у діяльності партії після зазначеної дати, маються на увазі ті, хто, виконуючи свої адміністративні або представницькі обов'язки, представляв небезпеку для демократичної системи і суверенітету Латвії. Таке обмежувальне тлумачення виборчого права було винесено Конституційним судом у Постанові від 30 серпня 2000 року.

91. У даній справі ворожість заявника по відношенню до демократії та незалежності Латвії чітко висловилася на XV з'їзді КП Латвії, де вона не приєдналася до прогресивних делегатів, а залишилася в числі прихильників «твердої лінії» радянської політики (див. вище §17). Крім того, влада Латвії нагадала, що Центральна контрольно-ревізійна комісія займала одне з найважливіших місць у структурі КП Латвії та що заявник брала участь у роботі підкомісії, що займалася перевіркою виконання рішень і програмних документів партії. Ліва частина документів, прийнятих органами КП Латвії, висловлювала вкрай вороже ставлення до відновлення демократичної та незалежної республіки. У зв'язку з цим, визнавши, що заявник не була присутня на засіданні Центрального комітету КП Латвії 13 січня 1991 р., влада Латвії ще раз звернулася до заяви цього органу, що стосується створення Комітету громадського порятунку, і націленому на захоплення влади. На думку влади Латвії, заявник, будучи відповідальною за контроль за виконанням рішень КП Латвії, не могла не виступати проти незалежності Латвії протягом даного періоду часу.

92. Навіть якщо функції заявника, здійснювані в КП Латвії, достатні самі по собі для того, щоб довести її активну участь у діяльності партії, національні суди, проте, обґрунтували свої

висновки передусім рівнем особистої відповідальності, ніж формальним затвердженням її статусу в організаційній структурі партії. Таким чином, влада Латвії не погодилася з висновком Палати, згідно з яким розгляд справи заявника національними судами був надзвичайно формальним і недостатнім.

93. До того ж поведінка заявника в даний час, як і раніше, служить підставою для позбавлення її можливості бути обраною. Посилаючись на численні статті в пресі, влада Латвії стверджувала, що політична активність заявника є частиною «прекрасно підготовленого сценарію», спрямованого на нанесення шкоди інтересам Латвії, віддалення від Європейського союзу і НАТО та зближення зі Співдружністю Незалежних Держав. Влада Латвії посилювалася на деякі недавні критичні висловлювання заявника про сучасну політику держави щодо російськомовної меншини і про новий закон про мови. Влада Латвії також повідомила про роль заявника в організації громадських мітингів у дні колишніх радянських свят.

94. Влада Латвії нагадали, що після відновлення Конституції 1922 року кожен із законодавчих органів послідовно розглянув необхідність збереження позбавлення можливості бути обраним для осіб, які брали активну участь у діяльності КПРС або КП Латвії після 13 січня 1991 р. Періодичний перегляд цього обмеження є встановленою парламентською практикою і показує, що зазначені обмеження за своїм характером є тимчасовим заходом. Отже, Палата Європейського суду не повинна надавати цьому достатнього значення.

95. Нарешті, на думку влади Латвії, слід вважати, що КПРС за допомогою своїх місцевих відділень в Радянському Союзі і в країнах Східної та Центральної Європи була єдиною партією, що контролювала всі гілки влади, а також «життя і настрої» народу протягом декількох десятиліть після закінчення Другої світової війни. Таким чином, не слід змішувати колишні комуністичні держави Східної та Центральної Європи з іншими країнами, в яких політична партія представляє собою загрозу національній безпеці та іншим життєво важливим інтересам в рамках, встановлених демократичними інститутами. Нові демократії Центральної та Східної Європи є більш уразливими, ніж інші європейські країни, для загрози, яку становить для демократичного режиму відновлення ідей, подібних тим, які відстоювали КПРС і КП Латвії.

Беручи до уваги ці особливі обставини, влада Латвії вважала, що державні органи Латвії мають великі можливості для того, щоб визначити заходи, необхідні для захисту демократичного ладу, включаючи такі заходи, як розглядаються в цій справі.

С. Думка Європейського суду

І. Встановлення обставин справи

96. Європейський суд передусім відзначив, що деякі історичні події є предметом розбіжностей між сторонами. Так, заявник оскаржувала версію влади Латвії про виникнення і характер першої спроби державного перевороту в січні 1991 року, про національний референдум, проведений в березні 1991 року, і про співпрацю КП Латвії з ініціаторами спроби другого державного перевороту в серпні 1991 року (див. вище §§20–29, 32 і 37–44, 55–56). Однак при здійсненні контролю Європейський суд не ставить своїм завданням підміну відповідної національної влади, а лише перевірку рішень, які вони прийняли в силу своїх повноважень. Здійснюючи такий контроль, Європейський суд повинен упевнитися в тому, що національні влади ґрунтувалися в своїх рішеннях на прийнятній оцінці існуючих фактів і що вони не допустили ніякого свавілля (див., наприклад, згадане вище рішення Європейського суду у справі «Фогт проти Німеччини», §52, р. 26; Постанова Європейського суду у справі «Соціалістична партія та інші проти Туреччини» (*Socialist Party and Others v. Turkey*) від 25 травня 1998 р., Reports 1998 — III, §44, р. 1256; та Постанову Великої палати Європейського суду у справі «Партія свободи і демократії (ЕЗДЕП) проти Туреччини» (*Freedom and Democracy Party (OZDEP) v. Turkey*), скарга № 23885/94, §39, ECHR 1999-VIII). Крім того, Європейський суд повинен по можливості утримуватися від висловлювань з питань чисто історичного порядку, які не відносяться до його компетенції; разом з тим, він може погодитися з деякими загальновідомими історичними фактами та ґрунтуватися на них, роблячи свої висновки (див. Рішення Європейської комісії у справі «Марей проти Франції» (*Marais v. France*) від 24 червня 1996 р., скарга № 31159/96, DR 86, р. 184, і Рішення Європейського суду у справі «Гараودی проти Франції» (*Garaudy v. France*), скарга № 65831/01, ECHR 2003-IX).

97. У цій справі Європейський суд не угледів жодних ознак свавілля в тому, яким чином латвій-

ські судові органи оцінили відповідні факти. Зокрема, участь КП Латвії в подіях 1991 було встановлено постановою Верховного суду Латвії в рамках кримінальної справи, порушеної стосовно двох партійних керівників (див. вище §32). У Європейського суду також немає ніяких підстав оскаржувати факти, встановлені судом м. Риги і Палатою по цивільних справах Верховного суду Латвії, що стосуються подій 1991 року і стану заявника в КП Латвії у розглянутий період, або мотиви, зазначені Верховним судом Латвії при обґрунтуванні припинення діяльності КП Латвії у вересні 1991 року. Європейський суд приймає факти, що стосуються ролі КП Латвії під час подій в січні і серпні 1991 року, а також діяльності, що здійснювалася після цих подій, як це було встановлено судовими органами і парламентом Латвії (див. вище §20–29, 32, 37–44 і 55–56).

2. Загальні принципи, встановлені прецедентною практикою органів Конвенції органів

а) Демократія та її захист у системі Конвенції

98. Демократія є головною складовою «суспільного європейського порядку». Насамперед, це впливає з преамбули Конвенції, в якій встановлений абсолютно певний зв'язок між Конвенцією і демократією і в якій заявлено, що захист і розвиток прав людини та основоположних свобод, з одного боку, забезпечуються справді демократичним політичним режимом і, з іншого боку, загальним розумінням і дотриманням прав людини. Там же далі йдеться, що Європейські держави мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів свободи і верховенства права. Ця загальна спадщина складається з основних цінностей Конвенції; також Європейський суд нагадав, що Конвенція призначена для захисту і розвитку ідеалів і цінностей демократичного суспільства. Іншими словами, демократія є єдиною політичною моделлю, передбаченою Конвенцією і, отже, єдиною сумісною з нею (див., серед інших прецедентів, згадуване вище рішення Європейського суду у справі «Єдина Комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини», §45, pp. 21–22; Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Рефах партієсі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*), скарги № 41340/98, 41342/98,

41343/98 і 41344/98, §86, ECHR 2003-II; та Постанову Великої палати Європейського суду у справі «Горзелік та інші проти Польщі» (*Gorzelik and others v. Poland*), скарга № 44158/98, §89, ECHR 2004-II).

99. Не можна виключати, що особа або група осіб посилаються на права, визнані Конвенцією або Протоколами до неї, для отримання права займатися діяльністю, спрямованою на скасування прав і свобод, визнаних Конвенцією; подібне скасування веде до знищення демократії. Саме ця стурбованість призвела авторів Конвенції до прийняття статті 17, відповідно до якої «ніщо в... Конвенції не може тлумачитися як таке, що якась держава, якась група осіб або особа має право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування прав і свобод, визнаних в... Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції» (див. Збірник підготовчих робіт: звіти Консультативної асамблеї (*Recueil des Travaux Preparatoires: Comptes Rendus de l'Assemblée Consultative*), 1949 рік, pp. 1235–1239). Виходячи з цього висновку, Європейський суд визнав, що нікому не повинно бути дозволено посилатися на положення Конвенції для того, щоб применшити або знищити ідеали та цінності демократії (див. згадане вище рішення Великої палати Європейського суду у справі «Рефах партісі (Партія благоденства) і інші проти Туреччини», §99).

100. Отже, для того, щоб забезпечити стабільність і ефективність демократичного ладу, держава може приймати конкретні заходи для його захисту. Так, наприклад, у згадуваній вище Постанові у справі «Фогт проти Німеччини» про вимогу політичної лояльності державних службовців Європейський суд визнав правомірність думки «демократія здатна захищатися» (див. згадуване вище рішення суду, pp. 25 і 28–29, §§51 і 59). Європейський суд також заявив, що плюралізм і демократія ґрунтуються на компромісі, що вимагає деяких поступок з боку громадян, які мають у деяких випадках сприймати обмеження деяких наявних у них свобод для того, щоб забезпечити більшу стабільність країни в цілому (див. згадане вище рішення Великої палати Європейського суду у справі «Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини», §99). Завдання в даному випадку полягає в тому, щоб існувала точна рівновага між вимогами захисту демократичного суспільства, з одного боку, і вимогами охорони особистих прав, з іншого боку

(див. згадане вище рішення Європейського суду у справі «Єдина комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини», §32, р. 18). Кожен раз, коли держава вважає за потрібне посилатися на принцип «демократія здатна захищатися», для того, щоб виправдати втручання в особисті права, вона повинна ретельно зважувати межі і наслідки передбачених заходів для того, щоб було дотримано вищезазначену рівновагу.

101. Нарешті, що стосується застосування заходів з метою захисту цінностей демократії, у згадуваній вище Постанові по справі «Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини» Європейський суд заявив (*op. cit.*, §102):

«...Європейський суд визнав, що державі не можна вказувати чекати, перш ніж втрутитися, до тих пір, поки політична партія не прийде до влади і не почне робити конкретні кроки щодо застосування політики, яка несумісна зі стандартами Конвенції і демократією, навіть якщо загроза цієї політики в достатній мірі встановлена і неминуча. Європейський суд погодився з тим, що якщо наявність подібної небезпеки встановлено національними судовими інстанціями за результатами детального вивчення, що піддається жорсткому європейському нагляду, держава може «розумно запобігти здійсненню подібної політики, яка несумісна з положеннями Конвенції, перш ніж буде зроблена спроба застосувати її допомогою конкретних кроків, які можуть зашкодити громадянському миру і демократичному режиму країни»...».

б) Критерії, використовувані Європейським судом щодо статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції

102. Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції відрізняється від інших положень Конвенції та протоколів до неї, гарантуючи права відповідно до зобов'язань, узятих на себе Високими Договірними Сторонами, проводити вибори в умовах, які забезпечуватимуть вільне волевиявлення народу, а не право або свободу, зокрема. Разом з тим, беручи до уваги *travaux preparatoires* до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції і тлумачення, яке дається цьому положенню в рамках Конвенції в цілому, Європейський суд встановив, що ця стаття також передбачає здійснення суб'єктивних прав, серед яких — право голосувати і виставляти свою кандидатуру на виборах (див. рішення у справі «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії» (*Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*) від 2 березня 1987 р., Series A, № 113, §46–51, pp. 22–23).

103. Права, що гарантуються статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції, є базовими для встановлення і підтримки основ дійсного демократичного ладу за допомогою верховенства права. Тим не менше, ці права не є абсолютними. Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції визнає, що «припускаються обмеження», і Високі Договірні Сторони повинні володіти межами розсуду у цій галузі. Європейський суд нагадав, що межі розсуду у цій галузі широкі (див. згадане вище рішення Європейського суду у справі «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії», §52, і, серед недавніх прецедентів, Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Меттьюз проти Сполученого Королівства» (*Matthews v. United Kingdom*), скарга № 24833/94, §63, ECHR 1999-I; Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*), скарга № 26772/95, §201, ECHR 2000-IV; та Постанова Європейського суду у справі «Подколзина проти Латвії» (*Podkolzina v. Latvia*), скарга № 46726/99, §33, ECHR 2002-II). Існує багато способів організувати і змусити діяти виборчі системи і безліч відмінностей в залежності від історичного розвитку, культурного розмаїття та політичних ідей, властивих європейським країнам, які кожна держава-учасниця зобов'язана включити в своє власне бачення демократії (див. Рішення Великої палати Європейського суду у справі «Херст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (*Hirst v. United Kingdom (№ 2)*), скарга № 74025/01, §61, ECHR 2005).

104. Однак Європейському суду варто винести остаточне рішення щодо дотримання вимог статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції; він має упевнитися в тому, що умови, яким підпорядковуються право голосу або право виставити свою кандидатуру на вибори, не обмежують зазначені права до такої міри, щоб порушувати саму їх суть і позбавляти їх ефективності, що вони переслідують законну мету і вживані засоби є пропорційними (див. згадане вище рішення Європейського суду у справі «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії»). Зокрема, жодна з умов, що використовується в разі потреби, не повинна перешкоджати здійсненню свободи волевиявлення народу при виборах депутатів законодавчого корпусу — іншими словами, вони повинні відображати або не протидіяти цілісності та ефективності процедури виборів, спрямованої на те, щоб визначити волевиявлення народу за допомогою загального виборчого права (див. згадане вище рішення Великої па-

лати Європейського суду у справі «Херст проти Сполученого Королівства (№ 2)», §62).

105. Відносно справ, що стосуються виборчого права, йдеться про «активний» аспект прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Європейський суд визнав, що виключення будь-яких груп або категорій населення повинно відповідати основним принципам статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції (див. *mutatis mutandis*, рішення у справі «Aziz проти Кіпру» (*Aziz v. Cyprus*), скарга № 69949/01, §28, ECHR 2004-V). Європейський суд, зокрема, визнав, що національне законодавство, накладаючи обмеження у вигляді мінімального віку або застосування критеріїв постійного місця проживання для здійснення виборчого права, в принципі відповідає статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції (див. Рішення Європейського суду у справі «Хільбе проти Ліхтенштейна» (*Hilbe v. Liechtenstein*), скарга № 31981/96, ECHR 1999-VI; див. також згадуване вище рішення Великої палати Європейського суду у справі «Херст проти Сполученого Королівства (№ 2)», §62). Також органи Конвенції визнали, що законодавець може позбавити виборчого права осіб, засуджених за вчинення тяжких злочинів або фінансових злочинів (див. Рішення Європейської комісії у справі «Патрік Холланд проти Ірландії» (*Patrick Holland v. Ireland*) від 14 квітня 1998 р., скарга № 24827/94, DR 93, р. 15; Рішення Європейського суду у справі «MDU проти Італії» (*MDU v. Italy*) від 28 січня 2003 р., скарга № 58540/00). У згадуваній вище справі «Херст проти Сполученого Королівства (№ 2)» Велика палата Європейського суду підкреслила, що Високі Договірні Сторони не мають дискреційної влади позбавити виборчого права всіх засуджених без врахування тривалості винесеного ним покарання чи характеру або ступеня тяжкості вчиненого ними злочину. Європейський суд визнав, що подібне загальне автоматичне і недиференційоване обмеження виборчого права засуджених перевищує допустимі межі розсуду (див. згадане вище рішення Великої палати Європейського суду, §82).

106. Органи Конвенції рідко мають можливість розглянути твердження про порушення права представити свою кандидатуру на вибори, тобто «пасивний» аспект прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. У зв'язку з цим Європейський суд підкреслив, що Високі Договірні Сторони мають значну свободу дій для того, щоб встановити в своєму конституційному правопорядку норми про статус члена парламенту, що

містять критерії пасивного виборчого права. Незважаючи на те, що спільним завданням є забезпечення незалежності виборів, а також свобода виборців, ці критерії варіюються залежно від історичних і політичних чинників, властивих кожній державі. Безліч положень, передбачених у конституціях і законодавствах про вибори багатьох держав-членів Ради Європи, підтверджує різноманітність можливих виборів у цій області. Таким чином, при застосуванні статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції кожен закон про вибори має оцінюватися у світлі політичного розвитку відповідної країни (див. згадане вище рішення Європейського суду у справі «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії», рр. 23–24, §54, і згадуване вище рішення суду у справі «Подколзина проти Латвії», §33).

107. У справі «Подколзина проти Латвії» Європейський суд встановив порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з обмеженнями пасивного виборчого права особи. У цій справі заявник була викреслена зі списку кандидатів на парламентських виборах у зв'язку з її ймовірно недостатнім знанням офіційної мови держави. Європейський суд визнав, що в принципі тільки держава має право приймати рішення щодо робочої мови парламенту, цей вибір продиктований міркуваннями історичного та політичного порядку, притаманного відповідній країні. Разом з тим, Європейський суд зробив висновок про порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з тим, що процедура, застосована щодо заявника з метою визначення її знання офіційної мови, була несумісна з вимогами процесуальної справедливості і правової визначеності та негативний висновок, якого дійшли національні влади в цьому питанні, згодом мав бути визнаний невідповідним встановленим вимогам (див. згадуване вище рішення суду, §§33–38).

108. У справі «Мельниченко проти України» (*Melnitchenko v. Ukraine*) від 19 жовтня 2004 р. (скарга № 17707/02, §§53–67) Європейський суд також визнав, що законодавство, що передбачає умову постійного проживання в країні для кожного кандидата в депутати парламенту, як таке є сумісним зі статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Однак Європейський суд вважав, що рішення українських властей відмовити в реєстрації заявника як кандидата на парламентських виборах суперечить цьому положенню з урахуванням того, що національному закону, який визначає докази постійного проживання кандидата, бракує необхідних достовірності та визна-

ченості для того, щоб забезпечити заявнику відповідні гарантії від незаконного поводження. У цій справі Європейський суд підкреслив, що, якщо Високі Договірні Сторони мають широкі межі розсуду при встановленні умов пасивного виборчого права *in abstracto*, принцип ефективності прав вимагає, щоб процедура, що дозволяє визначити пасивне виборче право, супроводжувалася достатніми гарантіями від свавілля (там же, §59).

109. У деяких давніших справах колишня Європейська комісія неодноразово розглядала питання про те, чи порушило рішення про позбавлення особи її виборчих прав, «активних» або «пасивних», статтю 3 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з її попередньою діяльністю. У всіх цих справах Європейська комісія відповідала негативно. Так, у справах «Х. проти Нідерландів» (*X. v. Netherlands*) (див. Рішення Європейської комісії від 19 грудня 1974 р., скарга № 6573/74, DR 1, р. 88) і «Х. проти Бельгії» (*X. v. Belgium*) (див. Рішення Європейської комісії від 3 грудня 1979 р., скарга № 8701/79, DR 18, р. 250) Європейська комісія оголосила неприйнятними скарги, подані двома особами, які були засуджені після Другої світової війни за співпрацю з ворогом чи «відсутність патріотизму» і які у зв'язку з цим були остаточно позбавлені виборчого права. Зокрема, Європейська комісія визнала, що «ratio legis законів, що позбавляє осіб, засуджених за зраду, деяких політичних прав і, зокрема, виборчого права, створює перешкоду для деяких категорій осіб, які скоїли серйозні злочини під час війни, здійсненню їх права брати участь у громадському житті своєї країни, забезпечує неможливість використовувати свої політичні права в майбутньому, щоб уникнути посягань на державну безпеку або основи демократичного суспільства» (див. згадуване вище Рішення Європейської комісії у справі «Х. проти Бельгії»).

110. У справі «Ван Вамбеке проти Бельгії» (*Van Wambeke v. Belgium*) (див. Рішення Європейської комісії від 12 квітня 1991 р., скарга № 16692/90) Європейська комісія оголосила непринятною з тих самих підстав скаргу, подану колишнім членом СС (*Waffen-SS*), засудженим за зраду в 1945 році, який скаржився на те, що не зміг брати участь у виборах до Європейського парламенту в 1989 році. У справі «Гліммервеєн і Хагенбеєк проти Нідерландів» (*Glimmerveen and Hagenbeek v. Netherlands*) (див. Рішення Європейської комісії від 11 жовтня 1979 р., скарги № 8348/78 і 8406/78, DR 18, р. 187) Європейська комісія оголосила не-

прийнятими дві скарги, що стосуються відмови дозволити заявникам, які керували забороненою організацією, що пропагує расизм і ксенофобію, виставити свої кандидатури на виборах. У цій справі Європейська комісія послалася на статтю 17 Конвенції, зазначивши, що заявники «мали намір виставити свої кандидатури на виборах і скористатися (таким, що розглядається) правом з метою, яку Європейська комісія оголошує неприйнятною відповідно до статті 17 Конвенції» (там же). У цій справі Європейська комісія також наголосила, що толерантність не заважає демократичному суспільству вживати заходів, спрямованих на захист від дій, метою яких є руйнування прав і свобод, проголошених у Конвенції. Таким чином, стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції, яка присвячена можливості особи впливати на склад законодавчого корпусу, не виключає, щоб обмеження виборчих прав були застосовані до особи, яка, наприклад, вчинила тяжкий злочин при здійсненні функцій державного службовця або чия поведінка загрожує підризу основ правової держави або демократії (там же).

111. Щодо обмежень, які застосовуються до державних службовців з політичних підстав, Європейський суд визнав, що стаття 10 Конвенції може застосовуватися у разі їх звільнення. У зв'язку з цим Європейський суд зробив висновок про порушення статті 10 Конвенції у згадуваній вище справі «Фогт проти Німеччини» (див. згадуване вище рішення суду, §§43–44), в якій заявник, що був державним службовцем, була звільнена у зв'язку зі своєю діяльністю в якості члена Комуністичної партії Західної Німеччини. У Рішеннях «Фолькмер проти Німеччини» (*Volkmer v. Germany*) (див. Рішення Європейського суду від 22 листопада 2001 р., скарга № 39799/98) і «Петерсен проти Німеччини» (*Petersen v. Germany*) (див. Рішення Європейського суду від 22 листопада 2001 р., скарга № 39793/98) Європейський суд, навпаки, оголосив неприйнятними скарги, подані заявниками, які є державними службовцями, у зв'язку з їх звільненням на підставі того, що вони співпрацювали з режимом і секретними службами колишньої Німецької Демократичної Республіки, у зв'язку з відсутністю підстав для розгляду у світлі статті 10 Конвенції. У справі «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» (*Sidabras and Dziutas v. Lithuania*) (див. рішення, скарги № 55480/00 і 59330/00, §§51–62, ECHR 2004-VII) Європейський суд констатував порушення статті 14 Конвенції, взятої в сукупності зі статтею 8

Конвенції, щодо існування значних обмежень, застосованих через близько 10 років після відновлення незалежності Литви щодо колишніх офіцерів КДБ у Литві, які не могли посідати деякі категорії посад у приватному секторі, зазначивши, проте, що звільнення цих заявників з їхніх посад, відповідно, податкового інспектора і прокурора у зв'язку з тим, що вони в минулому працювали на КДБ, не було розглянуто як втручання у здійснення їх прав, гарантованих статтею 10 Конвенції (там же, §§67–73).

112. У зв'язку з цим варто також зазначити, що стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції або інші положення Конвенції в принципі не перешкоджають Договірним Сторонам проводити програми загальної політики за допомогою законодавчих заходів, відповідно до яких поведінка з деякою категорією або деякою групою осіб відрізняється від інших за умови, що втручання у здійснення прав цієї категорії або групи, визначене законом, може виправдовуватися з точки зору Конвенції (див. щодо законної заборони офіцеру поліції займатися політичною діяльністю, розглянутої Європейським судом відповідно до статей 10 і 11 Конвенції, згадувана вище Постанова Європейського суду у справі «Реквєнь проти Угорщини», §§34–50 і 58–62).

113. У згадуваній вище справі «Реквєнь проти Угорщини» Європейський суд не встановив порушення Конвенції, оскільки вважав, що національне законодавство дозволяло досить ясно і точно визначити категорії осіб, до яких застосовується обмеження (військовослужбовці, співробітники поліції і служб безпеки) і сферу застосування оспорюваного законного обмеження, *ratio legis* — не допустити, щоб особи, які належать до цієї групи займалися політичною діяльністю — при сумісності з вимогами пропорційності, що витікають з статей 10 і 11 Конвенції. Таким чином, питання про те, чи міг заявник у цій справі звернутися до національних судів для розгляду питання про те, чи являла його власна політична діяльність можливу небезпеку для демократичного ладу, не має достатніх підстав для оцінки Європейським судом відповідності оспорюваних заходів Конвенції (там же). Також у згадуваних вище справах «Подколзина проти Латвії» і «Мельниченко проти України» Європейський суд не встановив, що Конвенція вимагає, щоб національним судам було надано право розглядати такі питання, як відповідність передбачених законом зобов'язань дотримуватися цими заявниками — відповідно, умов знання мови і постій-

ного проживання — для того, щоб вони могли здійснити свої виборчі права, беручи до уваги, що ці передбачені законодавством умови були прийнятними з точки зору Конвенції (там же).

114. З проведеного аналізу випливає, що, оскільки законодавча міра є сумісною і не носить дискримінаційного характеру щодо категорії або груп, визначених законодавством, завдання національних судів може обмежуватися встановленням того, чи відноситься особа до цієї категорії або групи. Вимога «індивідуалізації», тобто необхідність контролю з боку національних судових органів за домірністю передбаченого законом оспорюваного обмеження з урахуванням обставин кожної справи, не є попередньою умовою відповідності цього обмеження Конвенції.

с) Висновки Європейського суду щодо принципів, які застосовуються відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції

115. Беручи до уваги вищезгадані справи, Європейський суд дійшов до наступних висновків щодо критеріїв, застосованих при розгляді питання про застосування статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

- а) Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції співвідноситься з іншими положеннями Конвенції, що гарантують різні цивільні і політичні права, такими як, наприклад, стаття 10 Конвенції, яка гарантує право на свободу вираження поглядів, або стаття 11 Конвенції, яка передбачає право на свободу об'єднання, включаючи право кожного на свободу політичного об'єднання з іншими особами, які є членами партії. Безперечно, між усіма цими положеннями існує зв'язок, а саме необхідність гарантувати забезпечення плюралізму думок у демократичному суспільстві шляхом здійснення цивільних і політичних прав і свобод. Крім того, Конвенція та Протоколи до неї повинні розглядатися як єдине ціле. Однак у випадку, коли розглядається порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, Європейський суд не повинен автоматично застосовувати ті ж критерії, які застосовуються при розгляді обмежень, передбачених пунктом 2 статей 8–11 Конвенції, а також не повинен систематично обґрунтовувати свої висновки відповідно до статті 3 Протоколу № 1 Конвенції на принципах, що випливають з застосування статей 8–11 Конвенції. Беручи до уваги

значення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції для внутрішньодержавного устрою, терміни цього положення відрізняються від термінів статей 8–11 Конвенції. Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції викладена в збірних і загальних термінах, незважаючи на те, що це положення тлумачилося Європейським судом як таке, що припускає також індивідуальні особливі права. Отже, норми, застосовувані для того, щоб встановити відповідність статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, повинні розглядатися як менш суворі, ніж ті, які застосовуються відповідно до статей 8–11 Конвенції.

- б) Поняття «мається на увазі обмеження», що використовується в статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, має основне значення, коли мова йде про те, щоб визначити законність цілей, переслідуваних при введенні обмежень у здійснення прав, гарантованих даним положенням. Беручи до уваги, що стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції не обмежена точним зазначенням «передбачених законом цілей», як вони перераховані в статтях 8–11 Конвенції, Високі Договірні Сторони вільні у тому, щоб ґрунтуватися на меті, яка не фігурує в даному переліку, для того, щоб виправдати обмеження, за умови, що відповідність цієї мети принципу верховенства права і загальним цілям Конвенції буде доведено з урахуванням обставини справи, що розглядається.
- с) Поняття «мається на увазі обмеження», що використовується в статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, також означає, що Європейський суд не застосовує традиційні критерії «необхідності» або «нагальної суспільної потреби», які використовуються в рамках статей 8–11 Конвенції. У разі, коли слід розглянути питання про дотримання статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, Європейський суд застосовує головним чином два критерії: з одного боку, він з'ясує, чи мали місце незаконні дії або відсутність пропорційності, і, з іншого боку, чи порушувало обмеження свободу волевиявлення народу. Європейський суд незмінно посилався на широкі межі розсуду, якими користуються Високі Договірні Сторони. Крім того, він підкреслював необхідність оцінки всього виборчого законодавства у світлі політичного розвитку відповідної країни, що припускає, що характеристики, неприйнятні в рамках

однієї системи, можуть виправдовуватися в контексті іншої (див., зокрема, згадане вище рішення Європейського суду у справі «*Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії*» і згадуване вище рішення суду у справі «*Подколзина проти Латвії*», там же).

- d) Необхідність того, щоб законодавча міра, що, ймовірно, суперечить Конвенції, була індивідуалізована, і рівень індивідуалізації, необхідний у разі потреби, залежить від обставин кожної конкретної справи, тобто від характеру, типу, тривалості застосування та наслідків оспорюваного обмеження, передбаченого законом. Для того, щоб обмеження відповідало статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, може вистачати меншого рівня індивідуалізації, ніж в ситуаціях, що відносяться до твердження про порушення статей 8–11 Конвенції.
- e) Щодо права виставляти свою кандидатуру на вибори, тобто «пасивного» аспекту прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції, Європейський суд проявляє велику обережність у своїх оцінках обмежень у цьому контексті, ніж коли розглядає обмеження права голосу, тобто «активного» елемента прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. У своїй згадуваній вище Постанові у справі «*Мельниченко проти України*» (§57) Європейський суд зазначив, що право виставляти свою кандидатуру на парламентських виборах може бути обумовлено більш суворими вимогами, ніж право голосувати. Дійсно, якщо критерій, що стосується «активного» аспекту статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, зазвичай передбачає більш широку оцінку відповідності положень законодавства, відповідно до якого особа або група осіб позбавляються права голосу, кроки, зроблені Європейським судом щодо «пасивного» аспекту цього положення, обмежуються по суті тим, щоб упевнитися у відсутності незаконних дій у ході внутрішньодержавних процедур, що призвели до позбавлення особи пасивного виборчого права (див. вище, зокрема §§106–108).

3. Застосування цих принципів у цій справі

116. Відносно до обставин цієї справи Європейський суд зазначив, що заявник стверджувала про порушення статті 3 Протоколу № 1 до Кон-

венції у зв'язку з неможливістю відповідно до частини 6 статті 5 Закону 1995 р. про вибори до національного парламенту виставити свою кандидатуру на виборах до парламенту Латвії на тій підставі, що вона «брала активну участь» у діяльності КПРС (КП Латвії) після 13 січня 1991 р.

117. Насамперед, Європейський суд підкреслив, що за обставин справи критерій політичної лояльності, який може бути застосований щодо державних службовців, представляється майже або зовсім недоречним; в даному випадку мова йде про зовсім інше питання, пасивне виборче право особи на парламентських виборах. Критерій «політичного нейтралітету» не повинен застосовуватися до депутатів таким же чином, як до інших державних службовців, перші за визначенням не можуть бути «політично нейтральними».

118. Крім того, Європейський суд визнав, що оспорюване обмеження переслідує цілі, сумісні з принципом верховенства права і загальними цілями Конвенції, а саме захист незалежності держави, демократичного ладу і національної безпеки.

119. Залишається встановити, чи було обмеження відповідним. У зв'язку з цим слід зазначити, що Латвія втратила свою незалежність у той же час, що й інші прибалтійські країни, в 1940 році, внаслідок поділу Центральної та Східної Європи за взаємною згодою між гітлерівською Німеччиною та сталінським Радянським Союзом, досягнутою підписанням секретного Протоколу, названого «Пакт Молотова-Ріббентропа» — Угоди, що суперечить загальновизнаним нормам міжнародного права. Подальша анексія Латвії Радянським Союзом була організована і проведена під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), сателітом якої була комуністична партія Латвії (КП Латвії). До кінця 80-х років невдоволення латвійського населення радянським режимом вилилося в рух за незалежність держави і демократизацію політичної системи, які були затверджені відповідно до результатів національного референдуму.

120. У березні 1990 року новообраний парламент (Верховна Рада) прийняла Декларацію про незалежність Латвії. Як Європейський суд зазначив вище (§§96–97), він не угледів жодних ознак свавілля у висновках, винесених національними судами, відповідно до яких спроби невдалого державного перевороту, вчинені в Прибалтійських країнах у січні 1991 року, а потім у серпні того ж року, були організовані і проводилися

під керівництвом КПРС та її територіальних відділень, таких, як КП Латвії. Заявник посилалася на офіційну програму КП Латвії з тим, щоб звільнити її від якої б то не було відповідальності за події 1991 року. На її думку, ця програма показує, що ця організація з 1990 року вибрала шлях демократизації. Таким чином, задуми партії повинні розцінюватися відповідно до дій її членів і керівників, а не офіційних заяв.

121. Оспорюване обмеження, передбачене латвійським законодавством в частині 6 статті 5 Закону 1995 року, яке перешкоджає особам, які «активно брали участь» у діяльності КП Латвії з 13 січня 1991 р. і до припинення діяльності партії у вересні 1991 року, виставляти свої кандидатури на парламентських виборах, має оцінюватися з урахуванням дуже специфічного політико-історичного контексту і широкої межі розсуду, яким володіє держава у зв'язку з цим (див. вище §115 пункт «с»).

122. Сторони не дійшли згоди в питанні про те, чи є оспорюване обмеження превентивним або каральним заходом. На думку Європейського суду, головною метою оспорюваного законодавства є застосування санкцій стосовно осіб, які брали активну участь у діяльності КП Латвії, а також захистити недоторканність процесу демократичних перетворень, виключивши участь у роботі демократичного законодавчого корпусу тих, хто грав активну і керівну роль в партії, прямо причетної до спроби насильницького повалення знову встановленого демократичного ладу. Безумовно, в законодавстві не вказано, що дана міра застосовується безстроково, однак вона не представляється тимчасовою. Незважаючи на таку двозначність, законодавець явно керувався скоріше попередженням, ніж санкцією. Висновки, зроблені Конституційним судом 30 серпня 2000 р., і періодичний контроль за законодавством, що здійснювався пізніше на національному рівні, підтверджують цей висновок (див. вище §§61–62).

123. У справі «*Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини*» (*loc. cit.*, §115) Європейський суд встановив, що дії керівників партії були пов'язані з партією настільки, що не могли розглядатися окремо. Протилежна точка зору також може бути вірною за таких обставин, як обставини даної справи, мова йде про те, що дії партії ставляться в провину її членам, особливо, її лідерам, настільки, що вони не можуть дистанціюватися від партії. Позиція політика складається звичайно не тільки з дій або виступів, але також з його бездіяльності або мовчання,

які можуть бути рівноцінні визначенню позиції. Зважаючи на вирішальні події для збереження демократії в Латвії, які відбулися після 13 січня 1991 р., законодавчий орган міг розумно припускати, що основні лідери КП Латвії займають антидемократичну позицію, крім тих випадків, коли зацікавлені особи своїми діями спростували таке припущення, наприклад, певним чином відмежуватися від КП Латвії під час розглянутих подій. Заявник ж не зробила будь-якої заяви, що указувала на те, що вона не відокремила себе від КПРС або КП Латвії у розглянутий період або згодом (див. вище §§21, 23 і 120).

124. Відносно заявника ніколи не порушувався кримінальний розгляд. Якби це мало місце, вона могла б скористатися такими гарантіями, як презумпція невинуватості або виправдання за браком доказів. Як видається, відмова в пасивному виборчому праві, передбаченому частиною 6 статті 5 Закону 1995 р., є особливою мірою публічного права, яка обмежує доступ до політичного життя на вищому рівні. У ході розгляду, порушеного відповідно до цих положень, можливо, що сумніви були витлумачені не на користь особи, яка мала намір виставити свою кандидатуру, що на неї було покладено обов'язок доказування і що припущення набули значення. Як вже було зазначено вище, на думку Європейського суду, влада Латвії має підстави, без перевищення обмежень своєї межі розсуду, припустити, що особа, яка перебувала в положенні, подібному положенню заявника, висловити думки, що суперечать необхідності забезпечення недоторканності демократичного процесу, і оголосити його позбавленим пасивного виборчого права. Заявник не спростувала переконливий характер припущень ні в національних судах, ні в ході справжнього розгляду.

125. Разом з тим, слід нагадати, що Конвенція не виключає того, що законодавча влада точно визначає область і умови застосування запобіжного заходу у вигляді обмеження, при цьому завданням судів загальної юрисдикції є лише упевнитися, що особа належить, зокрема, до категорії або групи, щодо яких передбачено застосування розглянутого законодавчого заходу. Особливо це стосується питань, що розглядаються відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Завдання Європейського суду, по суті, полягає в тому, щоб оцінити з точки зору даного положення, чи був захід, вжитий парламентом, сумісним, а не в тому, щоб винести обвинувальне рішення тільки на тій підставі, що національні

суди не мали права «повністю індивідуалізувати» застосування в світлі становища і особливих обставин особи (див. вище §§112–115).

126. У зв'язку з цим слід зазначити, що частина 6 статті 5 Закону 1995 р. сформульована вибірково. Сам факт того, що обмеження передбачено тільки для тих, хто «активно брав участь» у діяльності КП Латвії у розглянутий період, підтверджує, що законодавча влада встановила чітку відмінність між різними ступенями причетності до партії її колишніх членів, як це справедливо зазначив у своїй Постанові від 30 серпня 2000 р. Конституційний суд Латвії.

127. Крім того, Закон надає особам, щодо яких застосовується частина 6 статті 5, право отримати рішення суду щодо питання про те, чи належать вони до категорії, визначеної законодавцем, тобто чи можуть вони розглядатися як такі, хто брали «активну участь». Мова явно не йде про ілюзорне право (див. вище §45). Заявник не наполягала на тому, що розгляд у її справі не носив змагального характеру. Європейський суд також нагадав, що він погодився з висновками, зробленими національними судами, відповідно до яких приналежність зацікавленої особи до КП Латвії не була лише формальною, що вона була залучена в діяльність партії після 13 січня 1991 р. і що сама КП Латвії брала активну участь у подіях 1991 року, включаючи спробу державного заколоту (див. вище §§23 і 37–44). У зв'язку з цим розглядом, проведеним у справі заявника, висновки, яких дійшли національні суди, застосовувавши відповідні норми національного законодавства, не повинні вважатися незаконними (див. *a contrario*, згадане вище рішення Європейського суду у справі «Подколзина проти Латвії» і згадуване вище рішення Європейського суду у справі «Мельниченко проти України», на які зроблені посилання вище в §§107–108).

128. Беручи до уваги вищевикладене, Європейський суд визнав, що оспорювана норма законодавства ясно і конкретно визначає категорію осіб, на яку спрямовано її дію, і, крім того, є достатньо гнучкою для того, щоб дозволити національним судам з'ясувати, відноситься чи ні конкретна особа до даної категорії. У даному випадку з точки зору статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції достатній рівень індивідуалізації був досягнутий і парламентом Латвії в процесі прийняття частини 6 статті 5 Закону 1995 р., і національними судами, коли вони постановили, що оспорювана законодавча міра застосовна щодо заявника. Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції

не зобов'язує парламент Латвії надавати національним судам більш широкі повноваження для того, щоб вони могли «повністю індивідуалізувати» ситуацію заявника, тобто встановити, чи зробила заявник що-небудь, що могло підтвердити, що вона несе особисту відповідальність за дії КП Латвії в 1991 році в розглянутий період, або переглянути в світлі її проведення в минулому або зараз реальний ризик для демократичного процесу, який може надати дозвіл заявнику висунути свою кандидатуру на виборах (див. *a contrario*, вище §75).

129. У той же час не має особливого значення для виправдання неможливості для заявника висувати свою кандидатуру на національних парламентських виборах, що вона ніколи не переслідувалася за вчинення кримінального злочину і що вона не була серед п'ятнадцяти депутатів, які були звільнені від виконання своїх обов'язків (см. вище §§29 і 75). Навпаки, порушивши кримінальне переслідування стосовно тільки двох основних колишніх лідерів КП Латвії (див. вище §32) і застосовувавши менш суворі обмеження політичних прав стосовно інших активних діячів цієї партії, таких, як заявник, влада Латвії проявила певну гнучкість щодо цієї останньої категорії осіб.

130. Крім того, Європейський суд не надав жодного значення питанню про те, чи може КП Латвії вважатися організацією, що діє на законних підставах, або незаконною організацією протягом періоду, що почався з 13 січня 1991 р., оскільки починаючи з цієї дати підривний характер її дій був очевидний (див. вище §§96, 97 і 120). Ясно, що вибором заявника з'явилася підтримка антидемократичної позиції КП Латвії, і її мовчання щодо подій, що відбувалися у розглянутий період часу, також каже про те, що будь-яка дія відверто підтримує дії КП Латвії (див. вище §§123–124).

131. Нарешті, той факт, що оспорюваний захід не був введений парламентом відразу після відновлення незалежності, не є вирішальним в даному випадку, не більше ніж це було в аналогічній ситуації у згадуваній вище справі «Реквені проти Угорщини», в якій положення, що забороняє співробітникам поліції займатися політичною діяльністю, набуло чинності через майже чотири роки після переходу Угорщини до демократичної системи (там же). Не є несподіваним, що новообраному демократичному законодавчому органу, який перебував у політичному пориві, був необхідний час на розду-

ми для того, щоб вивчити, які заходи йому слід передбачити для того, щоб виконати своє завдання. Тим більше це відноситься до випадку Латвії, на території якої до 1994 року продовжували базуватися збройні сили іноземної держави — Росії (див. згадане вище рішення Великої палати Європейського суду у справі «Слівенко проти Латвії»). До того ж той факт, що парламент Латвії схвалив законодавчий захід тільки в 1995 році, не повинен порівнюватися із запізним введенням обмеження особистих прав, що має набагато тяжчі наслідки для колишніх офіцерів КДБ у Литві, яким був заборонений доступ в різні сфери діяльності в приватному секторі; це обмеження, яке набрало чинності через майже десять років після оголошення незалежності Литви, було визнано невідповідним з точки зору Конвенції почасти у зв'язку з цим (див. згадане вище рішення Європейського суду у справі «Сідабрас і Джяутас»). У зв'язку з цим в тому факті, що Латвія ввела розглянутий захід тільки в 1995 році, не можна бачити доказ того, що сама держава не вважає таке обмеження необхідним для захисту демократичного процесу, що проходить в країні.

4. Висновки Європейського суду

132. Точка зору влади Латвії, відповідно до якої колишнє становище заявника в КП Латвії в поєднанні з поведінкою зацікавленої особи під час подій 1991 року (див., зокрема, вище §§123–124) підтверджує також, що на даний час необхідність заборони їй виставляти свою кандидатуру на парламентських виборах, може вважатися відповідною вимогам статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Розглянутий законодавчий захід, що був вжитий щодо заявника, не вважається незаконним або невідповідним. Невдачна діяльність заявника або її дії в даний час не приймаються до уваги з урахуванням того, що оспорюваний захід пов'язаний тільки з її політичною позицією під час вирішального періоду боротьби за «демократію і незалежність» в Латвії в 1991 році.

133. Якщо подібне обмеження практично не може бути допущено в певній політичній системі, як, наприклад, в країнах, в яких демократичні інститути були встановлені кілька десятиліть або століть тому, то воно може вважатися прийнятним в Латвії з урахуванням історико-політичного контексту, який призвів до її прийняття, і загрози, яку становить для нового демократичного

правопорядку воскресіння ідей, які створюють небезпеку відновлення тоталітарного режиму, якщо дати їм можливість зайняти територію.

134. Таким чином, Європейський суд в даному випадку допустив, що влада Латвії, як законодавчі, так і судові органи, мають більше можливостей для того, щоб оцінити труднощі, які виникають при встановленні та збереженні демократичного правопорядку. Отже, необхідно надати їм достатній простір при визначенні інтересів суспільства, оскільки мова йде про утворення довіри в нових демократичних інститутах, зокрема, в національному парламенті, і при з'ясуванні того, чи є необхідним для цих цілей оспорюваний захід за умови, що Європейський суд не угледів нічого незаконного або невідповідного в цьому визначенні. У зв'язку з цим Європейський суд також надав значення тому факту, що парламент Латвії регулярно переглядає частину 6 статті 5 Закону 1995 року; до того ж це положення було знову розглянуто зовсім недавно, в 2004 році. До того ж Конституційний суд Латвії в своїй Постанові від 30 серпня 2000 р. ретельно розглянув історичні та політичні обставини, що дали привід для прийняття закону в Латвії, і визнав, що на той момент, тобто через дев'ять років після розглянутих подій, обмеження не було ні незаконним, ні невідповідним (див. вище §§61–63).

135. Слід зазначити, що в тій же постанові Конституційний суд Латвії зазначив, що парламент Латвії має накласти обмеження в часі на оспорюване обмеження. Беручи до уваги це попередження, і навіть якщо в даний час не можна вважати, що Латвія перевищила межі розсуду з точки зору статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, парламент Латвії, щонайменше, повинен забезпечити постійний контроль за розглянутим обмеженням з метою припинення його застосування в найкоротші терміни. Цей висновок тим більше підтверджується у світлі стабільності, що посилюється в сучасній Латвії, зокрема, у зв'язку з її повною і загальною інтеграцією в Європейське Співтовариство (див. вище §51). У зв'язку з цим будь-яка бездіяльність законодавчого органу Латвії щодо цього може привести Європейський суд до того, щоб відмовитися від свого висновку (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Шеффілд і Хоршем проти Сполученого Королівства» (*Sheffield and Horsham v. United Kingdom*) від 30 липня 1998 р., Reports 1998-V, §60; та Постанова Великої палати Європейського суду у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin*

v. *United Kingdom*), скарга № 28957/95, §71–93, ECHR 2002-VI).

136. Європейський суд дійшов висновку, що порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції місця не мало.

III. Передбачуване порушення статей 10 і 11 Конвенції

137. Заявник стверджувала, що застосована до неї заборона висувати свою кандидатуру на виборах до національного парламенту і в муніципальні ради є порушенням статей 10 і 11 Конвенції, які проголошують:

Стаття 10

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів...

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам..., для захисту репутації чи прав інших осіб...».

Стаття 11

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими...

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

A. Постанова Палати

138. Палата дійшла висновку про наявність невідповідного втручання у здійснення заявником своїх прав відповідно до статті 11 Конвенції. Водночас вона визнала, що немає необхідності

окремо розглядати питання в частині скарги, поданої відповідно до статті 10 Конвенції.

B. Доводи сторін

1. Заявник

139. Заявник визнала, що оспорюване втручання «передбачено законом» за змістом пункту 2 статті 10 та пункту 2 статті 11 Конвенції. Тим не менш, вона вважала, що доводи влади Латвії щодо законності мети, переслідуваної оспорюваним заходом, і дотримання принципу пропорційності позбавлені підстав. Зокрема, на думку заявника, ні згадуване вище рішення суду у справі «Реквенні проти Угорщини», ні стаття 17 Конвенції не підтверджують позицію влади Латвії в цій справі.

2. Влада Латвії

140. Влада Латвії стверджувала, що втручання відповідає вимогам пункту 2 статей 10 і 11 Конвенції, і що оспорюваний захід є «необхідним в демократичному суспільстві».

C. Думка Європейського суду

141. Беручи до уваги обставини справи, Європейський суд визнав, що стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції є *lex specialis* і що немає необхідності розглядати окремо скаргу заявника з погляду статті 11 Конвенції. Разом з тим, відсутній будь-який довід, який виправдовує окремий розгляд у світлі статті 10 Конвенції скарги заявника, поданої на позбавлення її пасивного виборчого права.

На цих підставах Суд:

- 1) одноголосно відхилив попередні заперечення влади Латвії;
- 2) постановляє тринадцятьма голосами проти чотирьох, що порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції місця не мало;
- 3) постановляє тринадцятьма голосами проти чотирьох, що немає необхідності окремо розглядати скаргу заявника у світлі статті II Конвенції;
- 4) одноголосно постановив, що немає необхідності окремо розглядати скаргу заявника у світлі статті 10 Конвенції.

Вчинено англійською та французькою мовами й оголошено на відкритому слуханні у Палаці Прав людини в м. Страсбурзі 16 березня 2006 р.

Л. Вільдхабер
голова

Л. Ерлі
секретар секції

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пунктом 2 правила 74 Регламенту Європейського суду, до цієї Постанови долучені такі окремі думки:

- a) частково особлива думка судді Л. Вільдхабера;
- b) частково особлива думка суддів Д. Шпільманна і Р. Йегер;
- c) особлива думка судді Х. Л. Розакіса;
- d) особлива думка судді Б. М. Цупанчіча;
- e) спільна особлива думка суддів А. Гюлума-на і Л. Мійовіч.

*Л. В.
Т. Л. Е.*

ЧАСТКОВО ОСОБЛИВА ДУМКА СУДДІ Л. ВІЛЬДХАБЕРА

Як і більшість, я вважаю, що дана справа стосується розгляду скарги у світлі статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції щодо позбавлення заявника пасивного виборчого права при виборах до парламенту Латвії. Я не згоден з констатацією з приводу того, що не слід розглядати окремо частину скарги, подану на підставі статті 11 Конвенції, тільки лише у зв'язку з тим, що хочу підкреслити, що у заявника була можливість вступити в партію за своїм вибором. Разом з тим, той факт, що заявник не зміг висунути свою кандидатуру на муніципальних виборах, на чому ґрунтується її скарга, не розглядається як втручання з точки зору статті 11 Конвенції.

ЧАСТКОВО ОСОБЛИВА ДУМКА СУДДІВ Д. ШПІЛЬМАННА ТА Р. ЙЕГЕР

1. Ми не згодні з рішенням більшості про те, що не слід розглядати окремо скаргу заявника з точки зору статті 11 Конвенції (§141 і пункт 3 резолютивної частини Постанови).

Дійсно, ми вважаємо, що позбавлення заявника пасивного виборчого права на виборах до парламенту і муніципальні ради у зв'язку з її активною участю в діяльності КП Латвії, через більш ніж десять років після подій, що ставляться в провину цієї партії, має розглядатися Європейським судом на предмет відповідності статті 11 Конвенції.

2. Домінуюче становище заявника в КП Латвії в поєднанні з діями зацікавленої особи під час

подій 1991 року виправдовує той факт, що вона не змогла висунути свою кандидатуру ні на парламентських, ні на муніципальних виборах. Таким чином, ці елементи, а саме, приналежність та домінуюче становище заявника в КП Латвії та її поведінка у вирішальний період боротьби за «демократію і незалежність» в Латвії в 1991 році, з'явилися основою обмеження, визнаного Європейським судом сумісним з вимогами статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

Тому необхідно розглядати справу з погляду відповідності оспорюваних заходів не тільки статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, але також статті 11 Конвенції.

3. Слід зазначити, що в момент вирішальних подій, а саме в момент спроби державного закладу, підтриманого КП Латвії 13 січня 1991, діяльність цієї партії не була заборонена. Тільки наступного дня після Рішення від 23 серпня 1991 р., яким Верховна Рада Латвії оголосила КП Латвії антиконституційною, діяльність партії була припинена, і міністру юстиції Латвії було доручено «провести розслідування про незаконні дії КП Латвії та внести... пропозицію щодо можливості дозволити її діяльність у майбутньому». Верховна Рада Латвії оголосила припинення діяльності партії тільки 10 вересня 1991 року.

4. Зрозуміло, позбавлення заявника пасивного виборчого права не впливає з однієї лише приналежності до КП Латвії. Проте в даному випадку ця приналежність є однією з основних умов оспорюваного обмеження.

Так, беручи до уваги, що її приналежність до КП Латвії та домінуюче положення в партії були елементами, що виправдовують позбавлення пасивного виборчого права, ми вважаємо, що була порушена область, на яку поширюються гарантії (Schutzbereich) статті 11 Конвенції.

5. У цьому контексті необхідно наполягати на тому факті, що право, яке захищається статтею 11 Конвенції, не гарантує тільки право вступати в політичну партію, але також обмежує можливості застосування санкцій щодо колишньої приналежності до партії.

6. До цього слід додати, що реалізація прав, гарантованих пунктом 1 статті 11 Конвенції, відбувається тільки в межах пункту 2 цього положення, яке, однак, не залишає державі таких же меж розсуду, як той, що представляє Європейський суд відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції і який кваліфікується в Постанові як «обширний» або «широкий» (див. §§103, 115 пункт «с», 121 і 135 Постанови).

Особливо Європейський суд відзначив цю основну різницю в пункті «а» §115 Постанови, пояснивши це таким чином:

«...У разі, коли розглядається порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, Європейський суд не повинен автоматично застосовувати ті ж критерії, які застосовуються при розгляді обмежень, передбачених пунктом 2 статей 8–11 Конвенції, а також не повинен систематично засновувати свої висновки відповідно до статті 3 Протоколу № 1 Конвенції на принципах, що впливають з застосування статей 8–11 Конвенції. Беручи до уваги значення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції для внутрішньодержавного устрою, терміни цього положення відрізняються від термінів статей 8–11 Конвенції. Стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції викладена в збірних і загальних термінах, незважаючи на те, що це положення тлумачилося Європейським судом як таке, що припускає також індивідуальні особливі права. Отже, норми, застосовувані для того, щоб встановити відповідність статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, повинні розглядатися як менш суворі, ніж ті, які застосовуються відповідно до статей 8–11 Конвенції».

7. Нарешті, в Європейському суді сторони погодилися з тим, що з точки зору цього положення ставилося інше питання. Дійсно, влада Латвії стверджувала, що втручання у здійснення заявником його прав відповідно до статті 11 Конвенції сумісно з вимогами пункту 2 даного положення і що оспорюваний захід є «необхідним в демократичному суспільстві». Заявник оскаржувала легітимність цілей, переслідуваних при застосуванні оспорюваного заходу, вважаючи, що даний захід є невідповідним.

8. Таким чином, ми вважаємо, що Європейський суд мав висловитися окремо з цього важливого питання.

ОСОБЛИВА ДУМКА СУДДІ Х. Л. РОЗАКІСА

Якщо я згоден з деякими міркуваннями, сформульованими більшістю в даній справі — включаючи висновок, відповідно до якого не ставиться будь-яке окреме питання у світлі статей 10 і 11 Конвенції — то я не можу приєднатися до деяких визначень, які, на мою думку, є основоположними в даній справі і свідчать, що я відмовляюся підтримати рішення більшості про те, що порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції від-

сутнє. Я також відразу хочу підкреслити, що я міг би в багатьох аспектах без труднощів слідувати ходу міркування судді Б. М. Цупанчіча, викладеного в його власній окремій думці, де він, головним чином, зупинився на питаннях по суті справи і які я маю намір, зі свого боку, розглянути з технічного боку, підкресливши, що його міркування носять більш теоретичний характер.

Я почну з попереднього уточнення, яке, як мені видається, може бути необхідним у зв'язку з позицією, яка практично не викликала сумнівів у більшості, щодо характеру прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. У §115 Постанови Європейський суд вказав, що «стаття 3... викладена в збірних і загальних термінах, незважаючи на те, що це положення тлумачилося Європейським судом як таке, що припускає також індивідуальні особливі права». Ця фраза, хоча і не тягне за собою, зрештою, радикальних наслідків для інших тверджень Європейського суду (фраза, яка міститься в тому ж параграфі, показує, що ця констатація використовується тільки щодо критеріїв, застосовуваних для того, щоб встановити, дотримується чи ні стаття 3 протоколу № 1 до Конвенції, і не представляє собою повного заперечення суті цього положення в тому, що воно включає індивідуальне право), є невизначеним узагальненням, яке вступає в суперечність не тільки з *travaux préparatoires* протоколу та існуючої прецедентної практики Європейського суду, але також з буквою самої цієї Постанови, у §102 якої, в термінах, менш двозначних, але як і раніше неясних, сформульовано, що «Європейський суд встановив, що ця стаття також передбачає здійснення суб'єктивних прав, серед яких право голосувати і виставляти свою кандидатуру на виборах».

Звертаючись до питання про те, чи викладена стаття 3 «в збірних і загальних термінах», я вважаю, зрозуміло, що дане положення не обмежується тим, що передбачає особисте право, а й передбачає його. Метою авторів Конвенції було доповнити її політичним правом, яке не повинне відрізнятися від інших особистих прав, що містяться в даному тексті. Конвенція присвячена усім без винятку особистим правам, які жодним чином не відрізняються від тих, на які їх власники можуть посилатися у своїх відносинах з державою-учасником і конвенційними органами. У зв'язку з цим, незалежно від інших можливих функцій, стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції, дійсно, надає особливе приватне право, яке в якісному відношенні не має будь-якої

відмінності від іншого права, гарантованого Конвенцією. Цей висновок відповідає ключовій Постанові нашої прецедентної практики в цій галузі, винесеній у справі «*Mathieu-Mohin і Clerfayt проти Бельгії*» (*Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*) (від 2 березня 1987 р., Series A, № 113, pp. 22–23, §49–50), в якому Європейський суд, зокрема, зазначив:

«49. Настільки обмежувальне тлумачення (йдеться про те, що стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції не передбачає виникнення особистого права) не витримує критики. Відповідно до преамбули Протокол № 1 до Конвенції забезпечує «колективне здійснення деяких прав і свобод крім тих, які вже включені до розділу I Конвенції»; крім того, у статті 5 Протоколу № 1 до Конвенції уточнюється, що «Високі Договірні Сторони розглядають статті 1, 2, 3 і 4... як додаткові статті Конвенції», отже, «всі положення» — включаючи статтю 25 — «застосовуються відповідно». В свою чергу, преамбула Протоколу № 4 до Конвенції належить, зокрема, до «прав і свобод», гарантованим «статтями 1, 2 і 3» Протоколу № 1 до Конвенції.

У *travaux preparatoires* останнього, до того ж, не виявляється будь-якого наміру виключити право на подачу індивідуальної скарги відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, в той час як давно замислювалося — для того, щоб зрештою відмовитися — звільнити цю область від контролю Європейського суду. Крім того, тут часто розкривають поняття «політичної свободи», «політичних прав», «політичних прав і свобод особи», «права на вільні вибори» і «права голосувати».

50. Отже, і сторони домовляються з цього питання, «міждержавне забарвлення» формулювання статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції не відображає будь-якої різниці по суті від інших нормативних положень Конвенції та Протоколів до неї. Швидше за все, вона пояснюється бажанням надати більшу відповідність взятому на себе зобов'язанню і тією обставиною, що в розглянутій області на першому плані знаходиться не зобов'язання утриматися або не втручатися, як для більшості цивільних і політичних прав, а зобов'язання держави вжити заходів, спрямованих на те, щоб «організувати» демократичні вибори.

Щодо висновків, зроблених більшістю по даній справі, моє принципове зауваження стосується характеру парламентських функцій у демократичному суспільстві. У §117 своєї Постанови Європейський суд обґрунтовано підкреслив,

що «критерій політичної лояльності, який може бути застосований у відношенні державних службовців, представляється майже або зовсім недоречним; в даному випадку мова йде про зовсім інше питання, пасивне виборче право особи на парламентських виборах. Критерій «політичного нейтралітету» не повинен застосовуватися до депутатів таким же чином, як до інших державних службовців, оскільки перші за визначенням не можуть бути «політично нейтральними».

Дійсно, становище депутата повністю відрізняється від положення будь-яких інших представників державної влади, включаючи осіб, що відносяться до виконавчої влади, при здійсненні ними своїх адміністративних обов'язків. Характерним для демократії є, коли депутат по суті представляє думки і позиції своїх виборців — тобто тих, хто за нього голосував. Він висловлює їх думки і позиції в парламенті і поза ним і, образно, працює для них у системі, яка за визначенням не є безпосередньою демократією. Очевидно, що в цій системі представницької демократії хто завгодно не може претендувати на те, щоб по праву представляти своїх співгромадян. Існує, щонайменше, два способи гарантувати, щоб депутати безпосередньо брали на себе відповідальність перед своїми виборцями, тобто точно виражали їх загальні очікування: з одного боку, демократичні вибори — кандидат обирається на підставі своєї особистості, ідей і думок, які він виявляє публічно перед виборами — і, з іншого боку, вивчення після виборів — якщо обраний представник не задовольняє очікуванням свого електорату, він, ймовірно, втратить його довіру і, в кінцевому рахунку, — депутатський мандат.

Обрання депутатів, покликаних виражати очікування свого електорату, є серцевиною представницької демократії, які б не були думки зацікавлених осіб, навіть якщо вони можуть не задовольняти інші категорії суспільства. При здоровому демократичному ладі критерій пасивного виборчого права не повинен залежати від прийнятності для домінуючого політичного руху, ідей, що виражаються політичним діячем, або лояльності, яку вони висловлюють по відношенню до встановленої ідеології держави і суспільства, а повинен бути обумовлений реальним представництвом ідей цієї особистості по відношенню до сегменту суспільства, навіть дуже невеликого. У зв'язку з цим якщо політичний діяч не може представляти частину ідей суспільства, він страждає не тільки сам, але також страждають електорат та демократія.

Ось чому відсутність пасивного виборчого права має назавжди залишатися винятковою і бути дуже ретельно обмеженою. Очевидно, можна зрозуміти, що держава визначає умови пасивного виборчого права технічного характеру, такі, як умови, згадані у відповідній прецедентній практиці конвенційних органів і розглянуті в справах, які вже були вивчені Страсбурзькими органами (див. §103 Постанови і далі). Можна зрозуміти також, що за деяких, дуже виняткових, обставин сам захист основної цінності демократії може зажадати заборони на здійснення прав, передбачених статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Разом з тим, в подібному випадку держава, очевидно, не повинна уникати контролю з боку органів Конвенції інституцій, які повинні ретельно встановлювати межі своєї свободи обмежувати пасивне виборче право особи чи політичної партії.

У зв'язку з цим Постанова Великої палати Європейського суду у справі *«Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (Welfare Party) and others v. Turkey)* (скарги № 41340/98, 41342/98, 41343/98 і 41344/98, ECHR 2003-II) добре ілюструє те, яким чином Страсбурзький суд пропрацював дуже складне і делікатне питання про заборону політичній партії брати участь у національних виборах. Дійсно, у справі *«Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини»* Європейський суд зіткнувся з ситуацією, за якої політична партія, яка пропагує антидемократичні ідеї, безпосередньо загрозливі нетривкій політичній системі Туреччини, мала хороші шанси захопити владу, використовуючи демократичні виборні механізми, передбачені системою. Відповідно до відомого висловлювання Верховного Суду Сполучених Штатів Америки, ризик був «реальним і справжнім». Наш Суд з повною підставою вважав, що за таких виняткових обставин «не можна вимагати від держави, щоб вона, перш ніж втрутитися, очікувала, що політична партія узурпує владу і почне впроваджувати несумісний з нормами Конвенції політичний проект, якщо його небезпека для демократії є досить доведеною і безпосередньо загрожує» (там же, §102).

Питання полягає в тому, щоб з'ясувати, чи маємо ми в даному випадку справу з ситуацією, подібною (навіть віддалено) ситуації у справі *«Рефах партісі (Партія благоденства) та інші проти Туреччини»*, що виправдовує розгляд даної справи таким же чином. Моя відповідь є категорично негативною з підстав, наведених нижче.

Насамперед, заявнику не було дозволено брати участь у виборах не тому, що вона представляла неминучу загрозу для демократичного ладу в Латвії під час набрання чинності Законом 1995 року, а у зв'язку з її діяльністю в минулому і, головним чином, у зв'язку з її участю у подіях 1991 року. Був залишений без уваги аргумент про запізнілу появу Закону 1995 року і розриві у часі між подіями і прийняттям цього Закону в 1995 році. Ніщо не вказувало на те, що прагнення до підриву політичного «середовища», до якого належала заявник в 1991 році, залишилися такими, що в 1995 році чи що сама заявник в 1995 році пропагувала ідеї, аналогічні тим, які мали місце під час подій 1991 року.

Разом з тим, навіть якщо ми приймаємо — і це моє друге зауваження — що в умовах переходу Латвії до демократії і зусиль, що вживаються цією країною для того, щоб звільнитися від свого недавнього минулого, достатньо суворий захід міг бути виправданий в перші важкі роки адаптації до нового режиму необхідністю зміцнення демократії, проте, обмеження, як і раніше, не скасовані до теперішнього часу, незважаючи на той факт, що за цей період часу Латвія набула членства у НАТО і, особливо, Європейському Союзу.

Минуло 11 років з моменту прийняття закону, що забороняє заявнику виставляти свою кандидатуру на виборах, 15 років — після подій, що лежать в основі запізнілої ратифікації закону, п'ять років — після винесення постанови Конституційного суду і майже два роки — після обрання заявника до Європейського парламенту.

Нарешті, і головним чином, становище окремого кандидата в депутати парламенту докорінно відрізняється від становища будь-якої політичної партії, яка прагне керувати країною. З обставин справи явно випливає, що не лише заявник була окремим кандидатом, що представляє ідеї, які поділялися тільки частиною проросійськи налаштованого електорату, але що вона також належала до ідеологічного руху, який в будь-якому випадку залишався в меншості в політичному житті Латвії. У зв'язку з цим важко стверджувати, що вибори заявника до парламенту Латвії мали б згубні наслідки для стабільності демократії в країні.

На цих підставах я вважаю, що заявник — і імпліцитно її прихильники — була незаконно позбавлена своїх прав, гарантованих статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції, і, отже, мало місце порушення цього положення.

ОСОБЛИВА ДУМКА СУДДІ Б. М. ЦУПАНЧІЧА

Я жалкую, але не можу приєднатися до думки більшості в даній справі. Очевидно, що рішення більшості ґрунтується на певній оцінці реальної небезпеки, яку представляє політична діяльність заявника у розглянутий період. Проте ці дії, навіть у вирішальний період для незалежності Латвії, жодним чином не були підривними і навіть не носили прихованого характеру. Єдиною небезпекою¹ для зовсім недавно здобутого суверенітету Латвії, яку дійсно могла представляти Т. Жданок в той чи інший момент, був наслідок її реальних шансів бути обраною.

Отже, питання в даному випадку, як у всіх подібних справах, стосується відносин між демократією і правовою державою.

Якщо ми розглянемо хронологічну перспективу в той час, коли конституційний лад Латвії тільки зароджувався, неможливо просто сказати — навіть з точки зору Пакту Молотова-Ріббентропа і міжнародного права! — що узгоджені дії Т. Жданок та інших противників незалежності Латвії, розпаду Радянського Союзу тощо самі по собі були політично необґрунтованими, тобто незаконними. Навіть міжнародне право не в силі стерти історичний період завдовжки в п'ятдесят років. У зв'язку з цим, якщо дії заявника повинні бути а ргіогі визнані необґрунтованими або незаконними, деякі події, що відбулися в Радянському Союзі, повинні бути оголошені *a posteriori* необґрунтованими або незаконними. *Ex factis ius oritur*, може бути, історія в змозі прийняти таке рішення, але не право. Область права визначається встановленою державною владою. Разом з тим, історію пише переможець; Т. Жданок опинилася на зворотному боці цієї історії.

Думка більшості впливає, таким чином, з досить обмеженої часової перспективи. Календар подій, що лежать в основі цього рішення, дозволяє мені не погодитися з цією думкою.

«Жданок проти Латвії» є справою, яка неминуче зачіпає історичне та ідеологічне значення переходу радянського комунізму, соціально-політичного провалу, до капіталізму, демократії і правової держави. Я говорю «неминуче», оскільки справа стосується політичних прав значної російськомовної меншини.

¹ На відкритих слуханнях Уповноважений Латвії в Європейському суді з прав людини порівняла Т. Жданок з М. Мілошевичем (колишня Югославія).

Збереження комуністичного режиму означало для латишів продовження російської (радянської) окупації. Для російськомовної меншини, яка становить близько 30% населення², майбутня незалежність Латвії віщувала певну втрату привілейованого статусу і можливу дискримінацію. Для латиської більшості, як це ясно показала справа «Слівенко проти Латвії» (*Slivenko v. Latvia*) (див. Рішення Великої палати Європейського суду від 9 жовтня 2003 р.), надання основних особистих прав значній російськомовній меншості, спадщина п'ятдесятирічної російської (радянської) окупації, було і залишається абсурдом³. Видається, що це позбавляє логіки статтю 17 Конвенції⁴.

Раптово колишні окупанти, сама присутність яких на латиській землі стала наслідком незаконної окупації, оголошуються жертвами порушень прав людини. Правова держава і демократія, за які боролася Латвія і які не визнавалися комуністичними керівниками Радянського Союзу, чи стали вони зброєю, повернувшись проти самих латишів? Цей історичний парадокс, з яким вони зіткнулися, є екзистенціальним абсурдом, що відображає внутрішнє розшарування, до якого не може бути застосоване якесь негайне рішення.

Проте зміна личин колишніми гнобителями, які потім відстоювали і використовували демократію і правову державу, не є характерним для Латвії і навіть для всіх трьох прибалтійських держав. Про це свідчать різні справи, які розглядав Європейський суд⁵. У Центральній і Східній Європі в даний час існує багато осіб

² Етнічні групи: латиші 57,7%, росіяни 29,6%, білоруси 4,1%, українці 2,7%, поляки 2,5%, литовці 1,4%, інші 2% (2002), Джерело: Статистика населення Латвії на сайті http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Latvia.

³ Див, наприклад, пункт 4 спільної особливої думки суддів Л. Вільдхабера, сера Ніколаса Братца, І. Кабрала Баррето, Х. С. Грев і Р. Марусте у справі «Слівенко проти Латвії» (*Slivenko v. Latvia*).

⁴ Стаття 17 — Заборона зловживання правами. Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

⁵ Див, наприклад, Постанову Великої палати Європейського суду у справі «Стрелець, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) від 22 березня 2001 р., Reports of Judgments and Decisions 2001-II.

старшого віку, руки яких у крові, деякі з яких стали гарячими прихильниками прав людини. Що можна запропонувати, щоб покарати тих з них, хто, наприклад, в недавньому минулому активно співпрацював з секретною поліцією, і відразу ж зацікавлені особи піднімають галас зі своєю звичайною зверхністю, успадкованою з їх минулого і їх певного положення у владі. Вони безсоромно вимагають тих же основних прав, які протягом свого життя не визнавали у інших, а часто холоднокровно порушували їх самим брутальним чином.

Європейський суд повинен займати чітку позицію з цього приводу.

Логіка, що лежить в основі статті 17 Конвенції, безумовно виражена. Правова зброя полягає в тому, що відстоювання прав людини не повинно бути спотворене. Її використання не повинно слугувати інтересам тих, хто сам порушує права людини. Карл Поппер (Karl Popper) сформулював це геніально і дуже чітко, заявивши, що демократія — для всіх, за винятком тих, хто її руйнує. Ми можемо витерпіти все, крім нетерпимості.

З цього основного принципу випливають два питання. По-перше, чи мають надалі право на терпимість всі, хто були нетерпимі в минулому? Це питання має біблійне значення. Чи застосовується логіка закону відплати «око за око, зуб за зуб»⁶ зі Старого Завіту, чи права людини є всеосяжними не тільки в просторі, але і в часі? Чи означає це, отже, що потрібно підставити іншу щоку тим, хто нас вдарив?

По-друге, якого роду нетерпимість (одночасно) слід протиставити тим, хто сам нетерпимий? Наприклад, чи мав право, і навіть чи був зобов'язаний Конституційний суд Австрії заборонити діяльність пронацистської партії Йорга Хайдера (Jorg Haider), яка була сформована на ідеях «Урангста» (Uranngst) («первинний страх») та етнічної нетерпимості по відношенню до словенців в Каринтії? Якою мірою небезпека визначає відомий критерій, виведений у справі «Бранденбург проти Огайо» (*Brandenburg v. Ohio*) і зовсім нещодавно прийнятий законодавцем в Туреччині, чи повинна вона бути ясною і неминучою?⁷

⁶ Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto! «Leges XII Tabularum, Tabula VII, Fragmentum 2.

⁷ «Бранденбург проти Огайо» (*Brandenburg v. Ohio*) (395 US 444 (1969)). Цей критерій був використаний в Постанові Європейського суду у справі «Станков і Об'єднана Організація Македонії „Лінден“ проти Болгарії» (*Stankov and United Macedonian Organization Ilinden v. Bulgaria*) від 2 жовтня 2001 р.

Ці питання вперше набули «політичного» характеру. Завдяки значному розвитку конституційного права в другій половині ХХ століття, тепер вони явно зачіпають сутність самої правової держави.

У міжнародному праві історичною ілюстрацією того, яким чином правова держава відповідає на варварство, був Нюрнберзький процес, в якому влада правової логіки здобула верх *ex post facto* над логікою *hobbesienne*. Зі справи «Стрілець, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) впливає, що у зв'язку з більш обмежувальними міркуваннями системна практика безкарності, незважаючи на чисто формальне існування точних каральних норм, що набуває протилежного змісту, не може виправдати заднім числом активний засіб захисту, заснований на пробачній правовій помилці. При відновленні правової держави застосовується позитивна норма, навіть якщо раніше вона була латентною. З 1764 року, коли Чезаре Беккарія (Cesare Beccaria) створив свою основну працю «Про злочини і покарання» (*Dei delitti e delle pene*), зворотна сила закону в каральній правовій державі була складовою частиною принципу законності. Фейєрбах (Feuerbach) пізніше переформулював це у своїй відомій фразі *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*. Тепер цей принцип закріплений у пункті 1 статті 7 Європейської конвенції про захист прав людини⁸. Так, дія в часі правової держави — щонайменше його негативний каральний аспект — схильна до суворих обмежень. Разом з тим, справа «Стрілець, Кесслер і Кренц проти Німеччини» також доводить, що цей принцип не повинен бути обмежений, як це часто буває в нашій прецедентній практиці, простим поняттям оголошення. Ця справа доводить, що каральна норма, навіть якщо вона не є чинною і є предметом вибіркової та системної відмови — йдеться про поширену практику безкарності — і, таким чином, можна розумно припустити, що вона не застосовуватиметься, з плином часу завжди існує в позитивному варіанті. Іншими словами, щонайменше в тому випадку, коли стикаються області права і моралі, вибіркоче незастосування кримінальної норми (системна практика вибіркової безкарності) не створює переш-

⁸ Насправді цей принцип відноситься до романського права «*Poena non irrogatur nisi quae quaque vel quo alio iure specialiter, huic delicto imposita est*». Dig. 50. 16. 131. 1, Ulpianus 3 ad 1. Iul. et pap.

коди для подальшого притягнення до відповідальності. Тут я підтримую те, що сказав в моїй співпадаючій з думкою більшості думці у справі «Стрілець, Кесслер і Кренц проти Німеччини», тобто що мова не йде про випадок застосування кримінального права, що має зворотну силу, а про випадок правової помилки, яку не можна пробачити.

У справі «Жданок проти Латвії» нам слід обговорювати позитивний аспект зворотної дії закону. Тут мова йде про позитивне чинне право (пасивне виборче право), а не про негативні/каральні норми. Обмеження в часі застосування норми, як вони впливають з принципу законності, не застосовуються. Наприклад, розширене тлумачення презумпції невинуватості не допускає ніякої дискримінації по відношенню до колишніх співробітників (люстрація), зрозуміло, якщо, тільки їх кримінальна відповідальність не буде зрештою встановлена. Береться до уваги той факт, що Т. Жданок ніколи не притягувався до кримінальної відповідальності.

Крім того, не можна заважати особам брати активну участь в демократичних процесах тільки тому, що вони можуть бути обрані. Так звана підривна політична діяльність Т. Жданок не є наслідком незаконних дій, які вона здійснювала у минулому і які були встановлені латвійським судом з кримінальних справ. Крім того, вона не мала б ніякого політичного значення, якби у неї не було реальних шансів у минулому, сьогодні або майбутньому бути обраною. Ким? Представниками російськомовної меншини?⁹ Коли їй було дозволено висунути свою кандидатуру (і бути обраною) на пост депутата Європейського парламенту, це було допущено, оскільки її політичний вплив у якості депутата Європарламенту ослаблений і не загрожує незалежності Латвії. Між іншим, той факт, що вона була обрана, доводить реальні шанси, згадані вище.

Іншими словами, в даний час я не думаю, що влада Латвії завадила Т. Жданок висунути свою кандидатуру на національних виборах у Латвії тільки з причини її комуністичного минулого. Справжня причина більше міститься в сьогоднішньому небажанні відмовитися від комуністичних ідей. Точка зору латишів, ні більше, ні менше, ґрунтується на майбутній політичній небезпеці Т. Жданок. Це підтверджується тим демографічним фактом, що 30% населення Латвії

⁹ На мою думку, мова йде тільки про «ясну і неминучу небезпеку» в даній справі.

в даний час говорить російською. Безсумнівно, цей момент загрожує незалежності, прийнятою більшістю корінного населення, від імені якого відділення Латвії (і двох інших прибалтійських держав) від Радянського Союзу було скоєно в першу чергу.

Досягнувши стадії, коли ми можемо без будь-якої правової димової зависи назвати речі своїми іменами, ми, нарешті, можемо підійти до реального питання. Велика російськомовна меншина в Латвії є демографічною спадщиною тривалої незаконної окупації Радянським Союзом. Чи впливає з історичного факту, що ця окупація була незаконною — і, можливо, це не випадково, що більшість підкреслює незаконність набуття чинності Пакту Молотова-Ріббентропа — що присутність в Латвії російськомовного населення саме по собі є незаконним¹⁰?

Таке ж питання було піднято у справі «Слівенко проти Латвії», хоча і в інших виразах. При здійсненні основного особистісного права вирішальна різниця проводиться між індивідуальною ситуацією зацікавленої особи, з одного боку, та історичним контекстом і більш широкою колективною ситуацією групи, до якої вона належить, з іншого боку¹¹. В принципі правами

¹⁰ Нескладно уявити, що це населення може одного разу перевищити 50 відсотків. Незважаючи ні на що, легітимний демократичний процес приведе до влади таких політичних лідерів, як Т. Жданок, яка прагне до возз'єднання з Російською Федерацією, незалежність Латвії в такому випадку дійсно не буде більше визнаним фактом. Однак це не буде настільки незвичайним процесом, як ясно показує приклад територій в Італії та Австрії, заселених в даний час словенцями. У двох цих країнах словенське населення піддалося фашистської або нацистської колонізації та примусової асиміляції, як про це свідчать вже нині спроби Йорґа Хайдера. З етнічною нетерпимістю в результаті. Подібна нетерпимість яскраво спалахнула — також з демографічних причин — під час війни між албанцями і сербами в Косово. Ця нетерпимість з'явилася передвісником етнічної чистки. Історична ситуація, розглянута в справі «Броніовські проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) (див. Рішення Великої палати Європейського суду від 22 червня 2004 р.), наприклад, з'явилася наслідком спроби такого роду, яка виражалася в транскордонному переміщенні осіб, які проживали по той бік річки Буг.

¹¹ «Плюралізм, толерантність і гласність характеризують «демократичне суспільство» (р. 23, §49). Незважаючи на те, що іноді варто підкоряти інтереси приватних осіб інтересам групи, демократія не зводиться до постійного верховенства думки більшості; вона передбачає баланс, який забезпечує меншинам належне поводження і який утримує від зловживання домінуючу позицію. Отже, щоб вирішити проблему, представ-

людини є строго особисті права. Історичні та колективні аспекти ситуації не відносяться до нашої фактичної компетенції.

Однак більшість, слідуючи в цьому рішенні національних судів стосовно Т. Жданок, обґрунтовано вважає, що випадок заявника не є типовим тільки для її особистої ситуації. Очевидно, право висувати свою кандидатуру на виборах — на яких вона з цих підстав була предметом особливого протоколу — набуває як особистість (Т. Жданок), так і колектив (російськомовна меншина), яка прагне мати політичне представництво. Разом з тим, у своїх міркуваннях більшість імпліцитно поєднала ці два аспекти. Наслідком цього поєднання є певно виражена згода з відмовою в наданні права представити свою кандидатуру на виборах. Підставою для цієї відмови є те, що Т. Жданок мала реальний шанс бути обраною¹². Вчасно для демократії.

Зрозуміло, цей результат є наслідком обмеженої сфери нашої компетенції. Отже, ми знаходимося тут для того, щоб виправляти помилки історії? Повинні ми постановити, що 30% населення Латвії незаконно перебуває на її території? Навіть якщо ці особи вважалися б іноземцями, їх колективне виселення прямо заборонено статтею 4 Протоколу № 4 до Конвенції¹³. Заборона колективного виселення іноземців надає ясну юридичну відповідь на це питання, якщо це дійсно потрібно. Ця відповідь допустима з плином часу.

Ця дилема не є специфічною для прибалтійських держав. Фактично вся історія європейських країн, не кажучи про жахи, що трапляються в їх

лену Європейському суду, недостатньо відзначити, що дуже мало їх колеґ посіли позицію заявників». Така була позиція колишнього Європейського суду у справі «Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (*Young, James and Webster v. United Kingdom*) (див. рішення від 13 серпня 1981 р., §63). У даному випадку зайнята явно протилежна позиція: концепції Т. Жданок має слідувати надмірна кількість осіб для того, щоб це було «політично незаперечним».

¹² Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, ГА, рез. 47/135, 47-а сесія ГА ООН (№ 49), 210, UN Doc. A/47/49 (1993). Пункт 1 статті 3 передбачає: «Особи, що належать до меншин, можуть здійснювати свої права, в тому числі права, викладені в цій Декларації, як індивідуально, так і спільно з іншими членами своєї групи без якої б то не було дискримінації».

¹³ Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, СЕД № 46, який набув чинності 2 травня 1968 Стаття 4 передбачає: «Колективне виселення іноземців забороняється».

колоніях, наповнена періодично повторюваними «національними переміщеннями» — які зазвичай відбуваються під час воєн і насильницького захоплення влади. Не потрібно говорити, що з точки зору міжнародного права — наскільки застосовуються його критерії — більшість цих захоплень влади є абсолютно «нелегальними». Історики повинні оцінити остаточні результати цього змішування населення і визначити, хто в кожному окремому випадку були переможцями і переможеними.

Проблема завжди полягала в тому, щоб вибрати між приналежністю до певної національності і асиміляцією. Відповідно до міжнародного права формула Вудро Вільсона (Woodrow Wilson) щодо «самовизначення націй» припускає, як попереджали їх радники в той час, відокремлення у великому масштабі і етнічну нетерпимість¹⁴.

Паралельно цьому процесу відокремлення в даний час ми є свідками інтенсивного глобального процесу узагальнення, відомого під назвою «глобалізація». Деякі теоретики права, серед яких Роберто Мангабейра (Roberto Mangabeira), Унгер (Unger), де Харвард (de Harvard), стверджують навіть, що справжнє масове повернення до «збереження національної ідентичності», тобто до Пандемоніуму націоналізму, є зворотнім і компенсує реакцією, спрямовану не на міждержавні завоювання, а на процес глобалізації, який розвивається шляхом торговельної діяльності і світових зв'язків, який наполегливо і поступово знищує ієрархії залишкових цінностей,

¹⁴ Це питання було розглянуто на семінарі Данієля Патрика Мойніхана (Daniel Patrick Moynihan, що мав назву «Пандемоніум: Етнічна приналежність в міжнародній політиці» (*Pandemonium: Ethnicity in International Politics* (1993)). Назва вказує на хвилю націоналізму, що є наслідком цього феномена. «Не важливо, яке місце на цій Землі — нарешті, кожне місце — заселено в наші дні двома, трьома народами або більше того, які розрізняються з точки зору раси, релігії або етнічної приналежності. Кожна з цих різномірних груп вважає, що це ж місце є його невід'ємною власністю, його рідною законною землею, його спадщиною. Причини виникнення цього спільного проживання багатьох родів (неодноразово змінюються) є зовсім різними. Іноді плем'я завойовує територію, на якій живе інше плем'я, не виганяючи або вбиваючи всіх його «корінних жителів». В іншому випадку народи, що належать до різних рас чи етнічних груп, були ввезені як раби чи наймані робітники за контрактом (тимчасове закабалення) (*indentured labour*), або прийняті в якості добровільних іммігрантів». *Pandaemonium: Ethnicity in International Politics*, review by Fred C. Ikle at http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n32/ai_14182726/print.

етнічних особливостей і культурних відмінностей. У галузі міжнародного права можна говорити про культурний та правовий імперіалізм¹⁵.

Обидва процеси (відокремлення, з одного боку, та узагальнення — з іншого) розвиваються паралельно і впливають один на інший діалектичним чином. Процес відокремлення передбачає, у разі якщо поділу на ряд «кишенькових» Європейських держав недостатньо, зменшення до ще більш дрібних вогнищ етнічної оборони.

Водночас, неминуче узагальнення (економічна «глобалізація») призводить до того, щоб ці оборонні позиції ставали все більш і більш недоречними, але й більш агресивними. Зазвичай, ця агресивність спрямовується на ближчу мету, яку легше досягти. У справі «*Начова проти Болгарії*» (*Nachova v. Bulgaria*)¹⁶, це були цигани, у справі «*Блечіч проти Хорватії*» (*Blecic v. Croatia*)¹⁷ це були серби, в Сербії це були албанці, в Німеччині та Франції це могли бути іноземні робітники та їхні діти тощо. У великій кількості цих країн спостерігається небезпечне зміщення поняття «патріотизм» в бік націоналізму, шовінізму та расизму.

Ця нетерпимість є лихом для Європи. Оскільки історія Європи рясніє прикладами агресій, зобов'язаних регресивному націоналізму, Європейський суд з прав людини повинен зайняти

¹⁵ Література завжди надлишково виділяє в міжнародному праві доктрину, що розкриває в даний час як практикуючі юристи в галузі міжнародного права, такі, як Віторія (Vitoria), Гротіус (Grotius), де Ваттель (de Vattel), Вестлейк (Westlake) та інші, доходили своїх юридичних висновків, використовуючи природне право або позитивні підходи для того, щоб сприяти своїм повелителям у виправданні територіальної експансії. (Див. Anghie, Antony, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge University Press, 2005; Koskeniemi, Marti, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002; Richard, Tuck, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, Oxford University Press, Oxford, 1999). Для того, щоб показати, яким чином імперіалізм впливав на культуру в тому аспекті, як ми його розглядаємо, див. роботи Едварда В. Саїда (Edward W. Said). (*Orientalism*, New York, Pantheon Books, 1978; *Culture and Imperialism*, Vintage, Londres, 1994). Для огляду теорій, на які впливає імперіалізм через набір (спектр) громадської думки, див. Curtin, Philip D. (ed.), *Imperialism*, MacMillan, Londres et Basingstoke, 1972.

¹⁶ Постанова Великої палати Європейського суду від 26 лютого 2004 р.

¹⁷ Постанова Великої палати Європейського суду від 8 березня 2006 р.

недвозначну і тверду моральну позицію з цієї проблеми. Міжетнічна терпимість є вирішальним вимогою сучасності. З нетерпимості випливають посягання на людську гідність і основні права людини.

Протокол № 12 до Конвенції дає дорогу дискримінації як такої. Без всякого сумніву, дискримінація, заснована на приналежності до однієї з захищених категорій (*suspect class*) певної корінної національності, є найвищою мірою питанням конституційних та основних прав. На мою думку, майбутнє Європейського Союзу залежить також від такого морального імпульсу і здатності Об'єднаної Європи подолати дрібні націоналістичні забобони, які до теперішнього часу є причиною воєн і людських страждань.

Європейський суд перш за все очікує повороту щодо історичної ролі, яку він має намір грати.

СПІЛЬНА ОСОБЛИВА ДУМКА СУДДІВ А. ГЮЛУМЯНА І Л. МІЙОВІЧ

У цій справі, яка стосується права на вільні вибори, більшість суддів дійшли висновку про відсутність порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. З нашого боку, вивчивши обставини справи, ми, на жаль, не можемо поділити думку більшості за нижче викладеними підставами.

У даному випадку заявнику, яка є політичним діячем Латвії, було заборонено висувати свою кандидатуру на вибори на тій підставі, що вона була членом Комуністичної партії Латвії (КП Латвії), яка в радянський час представляла собою регіональне відділення Комуністичної партії СРСР.

У березні 1990 року Т. Жданок як член цієї політичної партії була обрана до Верховної Ради Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки. Після відновлення незалежності Латвії 23 серпня 1991 р. КП Латвії була оголошена антиконституційною; було встановлено, що особи, які брали участь у діяльності КП Латвії після 13 січня 1991 р., позбавляються пасивного виборчого права в органи державної влади.

Центральна виборча комісія оголосила заявника таким, що не підлягає обранню до парламенту. Своє рішення вона обґрунтувала приналежністю заявника до Комуністичної партії Латвії.

Заявник скаржилася на те, що це рішення порушує її право висунути свою кандидатуру на виборах.

Повністю усвідомлюючи, що дана справа у вищій мірі вимагає особливої уваги, ми вважаємо, що Європейський суд не повинен висловлюватися з приводу історичних і політичних розбіжностей, але його завдання полягало в розгляді питання про неможливість заявника бути обраним у рамках каральних заходів — іншими словами, з'ясувати, чи була виправдана відсутність обмеження в часі стосовно позбавлення пасивного виборчого права з точки зору (тимчасового) характеру каральних заходів.

Європейський суд нагадав, що Високі Договірні Сторони користуються широкою межею розсуду для того, щоб право голосу і право бути обраним було підпорядковане в національному правопорядку певним умовам. Ми повністю поділяємо цю точку зору.

Ми без труднощів визнаємо легітимність карального заходу, оскільки не повинні виключати можливість того, що застосоване обмеження може бути виправданим і пропорційним під час перших років, що минули після відновлення незалежності в Латвії. Природно допустити, що деякі обмеження можуть вважатися необхідними в знову встановлених і вразливих демократичних системах (як є необхідною вимога відповідності); той підхід, який застосував Європейський суд при розгляді деяких чітко визначених питань. Крім того, право кожної держави-учасниці Конвенції має бути достатньо ясно для того, щоб дозволити особі передбачати такі обмеження і розуміти, яким чином їх права будуть обмежені (див. рішення у справі «Хан проти Сполученого Королівства» (*Khan v. The United Kingdom*), скарга № 35394/97, ECHR 2000-V).

Разом з тим, ми переконані, що такі обмежувальні заходи повинні носити тимчасовий характер для того, щоб бути пропорційними. В даному випадку обмеження, застосоване по відношенню до заявника, є постійним, оскільки тривалість його застосування не визначена, і воно триває

до прийняття закону, що припиняє її дію. Ми не можемо уявити, що більш ніж через десять років після появи перших проявів заклопотаності парламент Латвії ще вважає, що колишні члени КП Латвії становлять загрозу для демократії. Якщо це так, і колишні члени КП Латвії представляли і постійно представляють дійсну загрозу і небезпеку для демократії, чому парламент не прийняв закон, яким остаточно позбавляє їх пасивного виборчого права?

Ми вважаємо, що парламент Латвії повинен прийняти рішення про встановлення строку дії цих обмежень, беручи до уваги, що такі тимчасові межі щодо права на вільні вибори, як ми вже говорили, повинні існувати тільки для певного періоду, коли знову встановлений лад є вразливим. У зв'язку з цим ми вважаємо, що процедура позбавлення пасивного виборчого права, введена відповідно до тлумачення Конституційного суду Латвії, не є достатньою, оскільки вона не дозволяє судам оцінити, чи являє особа дійсну загрозу або небезпеку для демократії. У той же час цей же самий Конституційний суд Латвії в своїй Постанові від 30 серпня 2000 р. наполегливо запропонував законодавчій владі періодично переглядати необхідність збереження оспорюваного заходу.

Крім того, заявник ніколи не була визнана винною у вчиненні кримінального злочину, вона не відносилася до 15 депутатів, які були позбавлені своїх мандатів, і ніщо не вказує на те, що вона особисто вчиняла дії, спрямовані на ослаблення нового режиму.

Беручи до уваги вищевикладене, ми твердо переконані, що постійні обмеження, які перешкодили заявнику висунути свою кандидатуру на вибори до парламенту Латвії у зв'язку з її приналежністю до Комуністичної партії Латвії порушили її право на вільні вибори.

Переклад Харківської правозахисної групи

**СВОБОДА ВИСЛОВЛЮВАНЬ І ПРИВАТНІСТЬ № 3 (43)
Липень–Вересень, 2013**

Щоквартальний додаток до інформаційно-аналітичного бюлетеня «Права людини»
Свідоцтво про реєстрацію ХК № 683 від 27 грудня 1999 року
видане обласним комітетом інформації

Видання бюлетеня засновано з благодійною метою для безкоштовного розповсюдження

Це видання друкується за фінансової підтримки Уряду Швеції.
Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації,
не обов'язково відображають погляди Уряду Швеції

Редакційна колегія

- Євген ЗАХАРОВ**, співголова Харківської правозахисної групи, редактор-упорядник
- Олександр ПАВЛИЧЕНКО**, представник Уповноваженого Верховної Ради з прав людини з питань свободи вираження поглядів та права на приватність
- Наталія ПЕТРОВА**, адвокат, заступник директора проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Україна: верховенство права»
- Всеволод РЕЧИЦЬКИЙ**, конституційний експерт Харківської правозахисної групи кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Харків
- Роман РОМАНОВ**, директор програми «Верховенство права» Міжнародного фонду «Відродження»
- Станіслав ШЕВЧУК** д.ю.н., член-кореспондент НАПрНУ, професор кафедри загально-теоретичних та державно-правових наук Національного Університету «Київо-Могилянська Академія»

Обкладинка *Борис Захаров*

Комп'ютерна верстка *Олег Мірошниченко*

Засновник та видавець — ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

Адреса видавця та редакції:

Україна, 61002, Харків-2, вул. Іванова, 27, пом. 4

тел., факс (057) 700-67-71, e-mail: khpg ukr.net

Електронна версія: <http://khpg.org/index.php?r=1.5.3>

Адреса для листування: Україна, 61002, Харків-2, а/с 10430

Бюлетень готується та друкується на обладнанні ХПГ за адресою: вул. Іванова, 27, пом. 4.

Наклад — 500 прим.

При передруці посилання на СВіП обов'язкове

Думки і міркування авторів матеріалів не завжди збігаються з поглядами членів редколегії

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати надані матеріали